

Pargi Indrek:

„Iirlasõ’ masva’ palka, ku elät umal territooriumil ja kõnõlõt perreh ja latsiga umma kiilt.”

lk 9

Browni Kara:

„Võtami tiidmisõs, õt kõik, kiä’ latsilõ kiilt edesi anna-ai, omma’ keele matja.”

lk 9

Sarvõ Õiõ:

„Kiil küüsü-üi süvvä’. Tävveste õigõ ja timmä olõ-õi ka’ rassõ üteh vitä.”

lk 9

Setomaa

Hind 1.50 eurot

Oktoober 2023, nr 10 (407)

Välläandmist tugõ Setomaa Kultuuriprogramm

Vahel Setomaa valla leht

Oktoobrih oll seto kultuuri nätäl

Traditsioonilisõlt om seto kultuuri nätäl õgal aastagal 3.–9. oktoobrini’. Tuul nädälil pühendedäs inäbä aigu ja tegemisi seto kultuurilõ, kombilõ ja keelele.

LEIMA EVELIN TOE ANU

Ülebootska Leima Evelin kuts kultuurinädäli joosul arotama: „Kiä mi olõ? Kost mi tulõ? Minkperäst tuu tähtsä om ja midä mi vahtsõt tetä’ saa? Armsa’ seto’ ja Setomaa sõbra’, mõtlõmi õgaüts tuu pääle sool nädälil ja aastaga joosul. Sis jääs seto rahvas püsümä.”

Midä aastak edesi, tuu inäp planiirtäs soolõ nädälilõ erinevvi tegemisi. Edimäist kõrda tei’ Setomaa kooli’ kuuhtüüd. 1.–3. klassi latsõ’ käve’ Verska talomuusiumih, 4.–6. klassi’ korju’ Obinitsa, 7.–9. klassi’ Saatsehe, koh nä käve’ Kriisa ja Hingla taloh ja ka’ Toomõmäe talo kodorestoranih Maagõ-kõnõ. Oll õkapiteh huvtav nätäl opilaisi jaos, kiä’ sai’ koolimajast puhada’ ja sügävütti tiidmisi seto kultuurist.

4. oktoobril korju’ kõik Verska latsiaia latsõ’ Verska kultuurimajja. Ülebootska Leima Evelini iistvidämisõl kõnõldi mängitsõlt ehetest, peritolust ja kultuurist, tandsti ja tetti tsõõrimänga. Üts lats kai hoolõga’ näütüst ülebootskist ja näüdäs

pildi pääle ja üteli: „Soo om Setomaa ülebootska, a olõ-õi sukugi’ Evelini näoga.” Verska latsiaia Tsirgukõsõ rühm käve kokko saamah Miktämäe latsiaia rühmä ja kooli 1. klassi opilaisiga’. Luigasõ Inara mänga pilli ja ütehkuuh laulõti, tandsti ja tetti tsõõrimänga.

Setomaa valla raamadukogõ’ tei’ nädälilõ pühendet raamatidõ välläpanõki. Verska raamadukogoh võidsõ löüdü’ viil seto sõnarägistigu ja Rahasepä Rainer käve küläh, õt tutvusta’ latsilõ hindä kirotõt setokeelitsit raamatit „Miitsirk Jako” ja „Mamma jutusõ”.

Kultuurikeskus om võtnu’ hindä pääle nädäli tegemisi kokkosäädmisõ kava, telli’ kujondusõ, säädä’ kokko bingo mängo ja tetä’ viktoriini aastaga tegemisist ja aoluust. Õgal aastagal oodõtas ütist viktoriini ja bingo, osavõtjit oll üle Eesti.

Seto tsäimajah sai tuu nädäli joosul süvvä’ seto süüke ja sääl säeti üles Lõvi Laine makrameenäütüs. Nädäli joosul oll muusiumih mitmit tegemisi. Obinitsah oll setokeelidse Tähekesse programm ja Vabarna Anne „Peko” ettelugõminõ üteh

Seto nätäl Verskah. Seto’ Kihnu Marega.

Sundelli Harri pilt

näpotüü tegemisõga’. Saatse muusiumih kauti „Piiri pääl”.

Luhamaa külämajah oll vanõbidõ inemisi kuuholõminõ. Nä olli’ umast kotost üteh võtnu’ vanaaolist näpotüüd. Obinitsa küläkeskusõh alost vahtsõt huuaigu seto tandsa opminõ. Pääle tandsmisõ sai’ noorõ’ karmoskamängu hafota’ ja inemisõ’ uma pilli perrä tandsma panda’. Verska kultuurikeskusõh oll nädäli joosul väläh Seto

Kroonikogo näütüs. Tõõsõ-päävä oll käsitüüseldsi Kirävüü iistvidämisõl opitarõ. Setomaa kultuurikeskusõh oll riidet-sel pääväl pääsiide maalmisõ opitarõ, midä juhend Viskari Monika.

Obinitsa Uus Teater mänga etendüst „Kuldkalakõnõ” Kirsi Taloh. Etendüse tegemisõ jaos om saad mõttit jutusõst „Kuldkalakene” ja „Ahne naine” ja Pentti Linkola kirätõiest ja

ka’ soovtuisist naada’ süümä putukit.

Seto Instituut alost Reegi majah seto keele oppamist edesijoudnuisilõ. Puulpühä, 7. oktoobril kõrrald instituut Verska kultuurimajah Eesti põlitsidõ kiili konvõrendsi „Kohes mi lää?”. Konvõrents oll kõrraldõt kuuhtüüh Öuruupa Kultuuripääliin Tarto 2024 Maaülikooli programmiga’. Konvõrendsil kõnõldi pääle seto

keele viil ka’ võro, mulgi, kihnu, kodavere, kuusalu rannakeele ja sõrvõ keele saisust, täambätsest ja hummõnitsõst pääväst. Pääkõnõlõja’ olli’ Põhja-Amee- riga indiaani kiili uurja Pargi Indrek Indiana ülikoolist ja haridusantropoloog ja uurja Browni Kara Lõunõ-Carolina ülikoolist. Pühapäävä oll instituudi iistvidämisõl reis „Ülikuul rattil”, sookõrd sis Pihkva järve viirt piteh.

Seto Kük sai kokko ja arot Taarka Tarõh sõira geograafilist tähist, õt kuvvamuudu toeta’ pernaisi ja huvilisi kooltuisi abiga’ ja kuis tetäsi’ inäbä vannamuudu sõira.

Setokõsõ’ korjusõ’ kokko üle ilma ja tegutsõsõ’ ütidselt üle Eesti. Talinah Eesti Vabaõhumuusiumih peeti 7. oktoobril seto mihklipäivä ja kultuuriklubi Setoluu’ pidi umma 10. sünnü-päivä, Viländimaa seto’ sai’ kokko 8. oktoobril Saarõpeedi rahvamajah. Talinah Seto Latsi Koolih sai kaia’ näütemängu „Jussikõsõ säidse sõpra”.

Setomaa sünnüpääväl, 9. oktoobril kagonõti Obinitsa muusiumitarro, koh oll suur arotaminõ, kuis kõrralda’ järgmäist kunigriigipäivä.

Vahtsido huvtavido tegemisi’! Piamid’ õks meeleh, õt kost mi olõ peri, tunnõmi’ tuu üle uhkust ja kannami’ edesi, mia meele om edesi perändet.

Kuningriik kolmõ lava pääl vai moro pääl

KAUKSI ÜLLE

Setomaa sünnüpääväl, 9. oktoobril kagonõdi Obinitsa muuseumitarro, koh oll’ suur arotaminõ, kuis kõrralda’ järgmäist kuningriigipäivä. Kohal oll’ üle kolmõ tosina väärika seto elo vidäjä, vähämbält ütesä sootskat ja mõni nuursootska.

Leima Aarne om kümme perämäst aastat olnu kas päämäne iistvidäjä vai üts kõrraldajist ja tekä ülekaehusõ viimäde ao arõngidõst. Om tek-künü’ traditsiooni’ – sootskidõ tulõminõ platsilõ rivi, sootskidõ telk, võimalusõl palvus vai tsässonah käuk. Ma tulõda miilde, õt inne tuud oll’ suurõmb osa ka Pekol, kelle kujo tuudi lava pääle. Paraku õigõusu mõo om nii kõva, õt tuu om asõndunu pappõ jut-

Noorõ’ parandasõ’ Kuningriiki.

Riitsaarõ Evari pilt

luisi vai õnnistuisiga. Siski ma siihkotsil üteli, õt Peko ja Krõstus võisi’ täütsä mõlõmba’ olla’ Kuningriigipääväl osalisõ’, nigu varahamba ka oll’.

Murõligu’ helü’ kahetsõsõ’ Kuningriigi festivalistumist ja turustumist. Kas om suur setodõ kokkosaaminõ vai seto kultuuri müük külästajile?

Kas om seto süük vai lätt tulu välästuult tulnu’ suuri patu vai pannõga toitlusta-

jilõ? Seto Kõogi liikmil olõ-õi mõtõht osta’ aastah üts vuur olõva sündmusõ peräst välitõitlustamisõ kallit pliite, kül-mikit, pannõ.

Kõgõ inämb kütt kirgi üles leelovõistlus vai ültse leelo kuningriigih. Sarvõ Õiõ, kiä om ka Leelotarku kogo vedosnik, soovitas kõik lava’ telmädä jättä’ ni laulda’ tsõõrih moro pääl kuuuh pillimihihiga, kiä’ vaehtõpäälmängvõ’ säälsamah

tandsus. Tõsõ’ tulõtasõ’ miilde, õt koorikõnõ tulnu’ õks vällä sorti’ ja kargusõ kargaminõ ja kasatski lüümine omma’ suurõ’ vaatõmängu’ kaejido jaost.

Kitetäs siiäni Kolossova kuningriiki Hüdsi Silveri iistvidämisel. Sääl võeti püüne, õigõhe kabla pääle ka sportlanõ ja kablakargaja Roose Jaan ja kiikingu edendäjä’ Vabadusspordi klubist. Loodusõhe lava ja telke paigutaminõ oll’ ka õnnõstunu’.

Kas Kuningriik om suvõ pääsündmus vai om valla-valtsusõ vastavil tüütäjl aigu tegeldä’ Kuningriigiga viil pääle folki ja puhkust? Kohe jääs raha ja pallõ tulõ rahvast? Kas seto’ omma’ Kuningriigih ilõlidsõ’ vai olõ-õi inämp? Mille kõik õi tulõ, esiki mõni sootska?

Mille küüsuse’ kavvõmbast seto koori’ rahha Kuning-

riiki tulõmisõs ja üüd olõmisõs? Muidoki kuuurõ aastatoetusõ salaprotokoll ütles, õt aastadsõ tegevüse ja toe sisse käu Kuningriigih leelotaminõ.

Kirgi kütt sõir – küümne dega vai ilma vai tutvva vai tundmalda lehmä piimäst. Kas pääle soola ja küümniidõ tohet viil midägi mano panda’?

Jagonõdas gruppido hui-aladõ kaup. Arotaminõ lätt edesi. Leelo praktiku’ pidävä’ kuuurõ võistlust olulidsõst, a suuvva’ ka pidevät leelomorro, koh saa laulda’ nii õt külält ja viländ. Niisamatõ toda, õt sõnõlisõlõ üteldäs külältki varra, õt täl tulõ avaleelo üteldä’. Niisamatõ kulus kõigilõ leelokand-jilõ ar’ inämb avvustamist ja tähelepandmist.

Sõõgi- ja kõõgirahvas lupa aasta läbi tetä’ kooltuisi, õt kuis parembahe Kuningriigih vällä

tulla’. Noorõ’ soovtasõ’ võtta’ vahtsõ’ meediamoodu’ tarvituistõ, tetä’ Kuningriiki arvuti, nii-üteldä’ sisuluumist, võigõlust, mängõ.

Koh om tuu kotus? Joba omma’ Obinitsa külävanõmb ja iistvidäjä’ sõitnu’ rattidõga läbi Obinitsa külä ja märgõtasõ’, õt kuis külä üteh haarda’ kõgõ tävvega.

Löödäs, õt tulõ alosta’ kül-liga, kedä huvitas Kuningriigi uma moro pääle tuuminõ, õt tetä’ jo viisaastaku plaan, õt olnu’ aigu ette valmistä’ – teid paranda’ ja jättä’ põldõ park-misõ jaost.

Pikembält õi saaki’ luku kirotä’, uma moro tulõ ka Kuningriigis kõrda tetä’!

Oll’ kirgline seto sünnü-päävä pidämine. Tuu näütäs, õt Kuningriik eläs ja om viil teküs.

Seto Latsi Kuul alost 13. huaaigo

Seto Latsi Kuul Talinah alost 13. huaaigo. Edimädseh tunnih tekä oppaja Metsa Helve latsilõ ja latsiga näütemängo „Jussikese säidse sõpra“, ildamba sai ütitselt läbi tettüs näütemäng „Naeris“ ja miilde tulõtõt tsõörimängu“ ja laulu, midä õks om Seto Latsi Koolih mängit. Latsõ’ saiva’ tutvast ka timahavadsõ setokeelidse Tähekesega.

Seto Latsi Kuul om Tali-

nah tegutsõnu 13 aastakka ja mõtõld seto juuriga latsilõ ja perrile seto keele ja kultuuri opmisõst ja umavahelidsõst läbikäumisõst. Tunni’ omma’ kats kõrda kuuh tõõsõpäävä õdagu kell 18 Wismari 32. Seto Latsi Kuul om massulda, vahtsõ’ latsõ’ üteh perridõga omma’ mano oodõt. Inämbä tiidmist kuupäivi kotsilõ lövvät Seto Latsi Kooli molõraamatust.

LAANEOTSA ANNELA

Seto Latsi Kuul Talinah alost huaaigu.

Laaneotsa Annela pilt

Uuspõllu Jan naaru’ ja pand’ üteh märgotama Meremäe kooli latsi

Mõnikõrd om sääne tunnõh, õt tutvus ka õks lugõ. Riitsaarõ Evar käu Meremäe kuuli tehnoloogiat oppama ja oppajidõ pääväl tä ütël’ saladusõ, õt kuuli om tulõmah näütlejä Jan Uuspõld. Mul eriti olõ-õi kunagi olnu lemmiknäütlejait, laul-õit õga kiränikkõ, a Jani rolli’, laulu’ vai nalä’ omma’ minnu küll kõgõ naardma vai märgotama pandnu’. Tsussi õgast juhust uma vahtsõmba luulõkogo „Vaest lätt üle“ ka umma mahukahe käekotti.

Oppajidõ tarõ ette olli’ säet tooliria’ ja opilaisi naka kogenõma. Väiku’ võigõlusõ’ kotustõ peräst, oppajidõ suunamisõ’ ja miildetultõsusõ’ ja saiegi kõik paika. Pai Piitre sääd’ helümassina kõrda ja säält tä tullgi. Ni naka seletämä umast pääst ummi mõttit raamatidõ lugõmisõst, aokirandüse ku essõtjää artundmisõst, tutvumisõst ja kuuhtüüst Nubluga. Kõik oll’ huvtav ja mõtlõmapandva suurilõ, a tõmmaõ üteh ka latsi ja nuuri. Jan laul’ ka mõnõ’ laulu’. Tunnikõnõ sai kipõstõ otsa nigu linnatõh.

Nüüd tetti pilte, kõik kooliperh mahtu Jani ümbre ar’. Tei ka hinele mälestüses pilte ja aolehe jaost kah. Jani ütõ hää nali oll’, õt ku rikkas tahat saia’, sis tulõ puttu’ rikka inemisõ röivit, tuud ollõv määnegi selgeltnägi jä molõraamatuh opanu. Nii ollgi Jan küsünü Sõõrumaa käest verevõ kamps ja lask’ tuu ringi käuma, õt rahaõnn kõigini jovvasi. Kamps käve kullõjit piteh ringi ar’.

Kinge Janilõ ka raamad, kirodi tä soovi pääl autogrammigi sisse. Lubasi säält laulda’ vai ette lukõ’ kah, ku tälle miäki meelüs.

Jan tennäs süämligu vastavõtu iist ja sõit järgmädele esinemisele. Mina tulõdi miilde, õt no’ omma’ kõik nõiduslikku Sõõrumaa kamps mudinu’, õt raha om jo tiil, a ma tiia, õt kimmähe saa pisu raha tuu, kiä mullõ lehte kirotas luukõsõ seto nädälist vai Janiga kohtumisõst. Vot õs taha’ kiäki inämp rahha. Ma sis kirodi eis’. Osta tuu iist mõnõ Jani etendüse piledi ja lää timmä vahtsõhe kaema.

KAUKSI ÜLLE

Uuspõllu Jan Meremäe kooliperre keskel.

Kauksi Ülle pilt

10 aastakka – om tuud veidõ vai pallõ?

Olõmi harinu’ eisheränis tähtsäst pidämä tsõõrkit numbret – juubõlit. Nuu’ omma’ õkva ku maamärgi’ tii pääl, mia lätt õnnõ edesi ja edesi. Juubõli’ pandva’ kõrrast tegemä piätüist, kaema taadõpoolõ ja ettepoole, mia om olnu ja tettü, mia viil võisi olla’ ja ar tetä’.

TORMI PIRET

Kultuuriklubi Setoluu’ vedosnik

SÜNDÄ SÕSARAKÕNÕ.

Talina liinah om üts umma-muudu seto juuriga ja seto kultuuri vasta huvvi tundvidõ inemiisi kuuhkõumisõ kotus – kultuuriklubi Setoluu’. 2013. aastaga septembrekuuh uigati tandso- ja kultuurikodo Modus mano kokko õgah iäh seto keelest ja kultuurist huvtõt inemisõ, õt ütehkuuh kõnõlda’ kõiksagamatsi jutta – perss eloh olnu’ lugusit ja muinasjutta, mõistatüisi ja vana ao tarkuusi.

LAULTA, TANDSI’, MÄNGI’.

Tuud kõkkõ päämädselt eishindi jaos, a mõnikõrd või näüdädä’ tõisilõgi seto keele ja kultuuri illo. Soodmuudu sündügi 10 aastaga iist tandso- ja kultuurikodo Modus hüä sõsarakõnõ – kultuuriklubi Setoluu’, koh kõõ tähtsäst omma’ luu’ setokõisist ja Setomaast.

KUIS JA MILLE? Olõ-õi siih ilmaeloh edimia niisamahtõ. Õga asi om minkõgi peräst. Minkperäst sis kultuuriklubi Setoluu’? Vat tuuperäst, õt:

1) Talinah om ütsjago setokõisi, kiä’ lövvä-äi kotust õi inemiisi, koh ja kinkaga kõnõlda’ seto keeleh.

2) Talinah om pallõ seto juuriga latsi, nuuri ja täüska-

Pillimiis iih, tandsja-laulja’ hannah takah.

Lauritsa Mauri pilt

sunuid, kiä’ tahasi mõista’ ja kõnõlda’ seto kiilt, a seto keele perimüslük kõüdis om kakõnu, tähendäs vanõbilt olõ-õi kiilt edesi lannü.

3) Talinah om seto leeloparka, koh lauldas küll seto leelot seto keeleh, a kiilt leelotaja’ mõista-ai ni johtus tuudki, õt saa-ai arvu, minkõst laulva’.

4) Talinah eläs sootska, kinkalõ om latsõpõlvõh eishindäst mano jäänü seto kiil ja olõsi kufast tuud mõistmist õnnõ hindäle pitä’.

VÄIKO VELEKENE. 1966. aastagal ilmunu Väljali Silvi latsiraamat „Jussikese seitse sõpra“ panti 2021. aastagal seto kiilde. Ja 2022. aastaga hakatusõh näkk ilmavalgust kultuuriklubi Setoluu’ väiko velekenõ – setokiilne tiaatre Veerna Vorkats. Edimädsest näütemängust

ollgi taasama raamad perrä tett „Joorkakõsõ säidse sõpra“. Veerna Vorkatsil om parhilladsõst viis etendüst. Ja juubõlipidõh oll’ hüä panda’ ütte väiko velekenõ ja sündsä sõsarakõnõ – sai nätä’ ja kuulda’ ja üteh tetä’ palakõisi kõigist etendüisist.

AO’ JA LUU’. Õga lugu, mia Setomaalt vai seto rahva siäst om peri, ütõkõik vana vai vahtsõnõ lugu, om seto rahva ao lugu. Ütest luust sünnüs tõõnõ, tõõsõst kolmas ja nii edesi ja edesi. Säänestmuudu kasus aost ja lugudõst aolugu.

Tandso- ja kultuurikotoh Modus omma’ säändse’ ao’ inne Setoluu’ aigu ja pääl Setoluu’ aigu.

Kultuuriklubih Setoluu’ omma’ säändse’ ao’ inne Veerna Vorkatsi aigu ja pääl

Veerna Vorkatsi aigu.

Näide vedosnigu Tormi Pireti jaos omma’ säändse’ ao’: seto keeleldä kodo aig ja vahtsõ vana seto keele aig. Täämbädsel pääväl. Üteh Talina keskliina kotoh.

SÜÄMELUU’. Õgal seto inemisõl omma’ uma’ luu’ ja laulu’. Umah keeleh. Umast elost. Määndsest aost peri, olõ-õi tähtsä. Päämäne, õt nuu’ veesi’ seto keele mano. Aastaga, katõ vai kümneaga.

Õt ku umah kotoh ütlet edimia seto keeleh, sis lats ütles vasta kah seto keeleh. Ja jäämiki kõnõlama seto keeleh. Sõo om tunnõh, mia silestäs süänd.

Vai ku latsõlats saa koolih laulutunnih oppaja käest tõrõlda’, õt laul nigu seto. Minkpääl tulõ vastusõst: „Ma olõgi seto.“

VALGU MEEL
15. oktoobri 2023

KUNINGA SÕNOLISÕ LAUL

Naka murõht ma murõhtama,
umma asja ma arotama,
mõista-i latsõ’ imp seto kiiltä,
kullakõsõ’ kodokiiltä,
väigokõsõ’ veerekiiltä,
noorõ’ uma nulga kiiltä,
kiil om käkit kelderehe,
sõna’ sõlmõ om seotugi’.
Ara mõtli ma umal meelel,
pääsokõnõ uma päälä:
omma’ keele’ vast keelätügi’,
omma’ huulõ’ vast hoietugi’,
omma’ suu’ vast sulõtugi’?
Olõ-i suu’ meil sulõtugi’,
olõ-i huulõ’ meil hoietugi’,
olõ-i keele’ keelätügi’,
uma nakas unõhtuma,
moodulitsõs muutuma.
Midä tetä’, kohe minnä’,
kohe minnä’ kaemahe,
kohe tiidmist tuumahe?
Naksi kotost minemähe,

kallist kotost kaldumahe,
saie hüä meid hulgakõnõ,
paras saie pargikõnõ.
Sõidi bussih mi pallõ maada,
liisnalt pallõ mi linnukiga,
viländ pallõ vettä piti,
saie’ seto’ Saamimaalõ,
inemise’ Inarihe.
Ara näie sääl sada imeht,
tuhat vahtsõt sai tiidmistä,
saami rahvas, rahha pallõ,
hõimurahvas, hõpõt pallõ,
raha iist tei’ raamatita,
hõpõl hoitva’ umma kiiltä,
latsõ’ opva’ umah keeleh,
tsillõkõsõ’ saami keeleh.
Olõ-i umma nä unõhtanu’,
umma muudu minehtänü’,
uhkõ’ omma’ nä umma hoitma,
targa’ ummih toimõtuusih.
Setokõsõ’, mu sõbrakõsõ’,
hõimurahvas, hõbõhõnõ,

umma kiilt ti unõhtagu-i,
umma muudu muilõ anku-i,
kõigiga võit kõnõlõda’,
umah keeleh juttu aia’.
Massa-i kiil joht miljonita,
küsi-i kümmit tuhandita,
kiil tull’ suuhtõ süäimestä,
imä hellä huulõ päältä,
kõnõlõja keele päältä.
Uhkõ’ olkõ’ uma näoga,
kerge’ uma keelegagi’,
julgõ’ ummi juurigagi’,
tulõ-i kiäki meid kiildmähe,
kiäki kinni meid pidämähe.
Koh ti kõnnit, sääl kõnõlgõ’,
koh ti saiat, sääl seletäge’,
jututagõ’ julgõhõ,
arotagõ’ ausahõ.
Sõs saa kiil jal keele päälä,
uma rahva huulõ päälä,
tsillõkõisi süäme päälä.

Hüä ku päset kotost vällä ja saat tiidä', kuis muial eletäs

Seto Käsitüü Kogo kõrrald' reisi Eestimaalõ. Kats päivä käuti tutvumah kuulõga, koh opatas näputüü tegemist.

KALA INGRIT
Seto Käsitüü Kogo vedosnik

Edimäne kotus oll' Räpinä Aian-duskuul. Meid võtiva' vasta Kiige Lüüli ja käsitüüoppaja Otsusõ Karin. Nä kõnõliva' tuust, midä oppi' saa ja kuis kõik om kõrraldõt.

Linnusõ Marje, kiä sääl parhilla' opis, kirotas: „Näputüüd opatas Räpinäh katõl tasõmõl. Edimäne om neläs tasõ. Sääl opatas pallosit näputüütehnikit, tetäs noist kõigist opimapi'. Lõpõtamisõst tulõ tetä' kirälik tüü ja üts suur vai mitu väigo-kõist asja. Opmisõ aig om kats aastakka. Tõõnõ om viies tasõ ja sääl opitas pitsitehnikit. Kooli lõpuh piät mõistma ütsät erisagamast muudu pitsilisi asju tetä', noid tõisilõ pakku' ja müvvä'. Kõõ tuu opmisõst om aigu üts aastak.

Koolimajak om ildaaigu tett remont, teno tuulõ omma' klas-sitarõ valgõ', kudamisõ ruumih omma' vahtsõ' peeel'. Tuust om muidogi hallõ, õt kiäki oppa-i inämb vanno piili pääl kudamist. Harõtuisi jaost andas langa', niidi', ku vaia, ka varda' ja pilonõgla' koolist. Kooli-praktika aigu piät kooli jaost kah määndsegi aša tegemä. Mi käümise aol olliva' vahtsõ' pitsiopja' koolih ja nä naksiva' õkvalt pulgakõisiga pillo kudama. Sinnä' kuuli võiva' tulla' nii noorõ' ku vana'. Vanus tähendä-i midägi, tahtmist piät olõma ja parhilla' piä-i opmisõ iist massma.“

Olustvereh võtt' meid vasta Šadeiko Marika, timä om tekstiili osakunna vedosnik. Sääl koolih om parhilla' Setomaalt opmah Pärtini Sirid ja timä kirotas: „Mi sai kaia' peelte tarrõ, koh tüü käve hüä huuga. Vahtsõnõ kangakudajidõ eksam oll' järgmädsel pää-

Räpinä koolih oppas pulgakõisiga pilotamist Lindströmi Ragne.

Jacobsoni Külli pilt

väl tulõmah. Saimõ' kävvü' ka puutüütärõh, a kõõ inämp miildüs mullõ klaasitarõ – sääl om näütüs Eesti klaasõ kot-silõ. Olustvere näpotüü puut om opilaisi käsitüüd täüs. Mi naase' käve' nii ku tsirgu' poodist läbi – Jane pruumõ mitut paari sokkõ, Aino-Maria sai lämmä sõba, ostõti kotikõisi ni raamatit. Ku olli kõik kooli' läbi käünü, sis sai arvu, õt Olustvere om hüä kotus, koh oppi'.“

Haapsalu Kutsõharidusõ Koolih om mi Orava Kairi opnu kangakudamist. Kairi kirotas: „Kuul näge vällä niisama illos nigu säidse aastakka tagasi. Käsitüüsuuna vedosnik Hel-dema Marju võtsõ meid kohvi ja küpsisega klassiroomih vasta ja kõnõli kooli tegemistõst. Käsitüü suunal om sääl koolih õnnõ tekstiil ja tuu om mu meelest kooli arõngut pidur-danu. Haapsaluh ommava' hüä' suurõ' ruumi' ja korgõ' lae', pal-lõ piili ja hüä' oppaja'. Sinnä' kuuli läävä' inämbjaolt Talina ja Lääne-Eesti inemisõ', kesk-mäne vanus opjil om 22–65. Kooli lõpõtaja' piät tegemä

hinele kodolehe internetti. Kõik käsitüükooli' kõnõlõsõ', õt varsti piät käsitüü opmisõ iist nakama suurt rahha massma, ku parhilla' om massulda. Valt-susõ säändse' jutu' võtva' kuu-lõl motivatsiooni maaha.“

Kopli Ammõtikoolih om opatu käsitüüd 20 aastakka ja sääl saa naada' opma pääle põhiharidusõ saamist. Parhilla' om sääl käsitüü sessioonoppõh 12, naha- ni sepätüüd opp 15 opjat. Koolil om suur maja ja pallõ vahendit oppamisõ jaost. Kangakudaja 3. tasõmõ saami-sõst om suur tarõ piili täüs ja opatas õks lihtsambast keerulit-sõmba kanga kudamisõni vällä. Õgaüts piät tegemä 700 tunni praktikat, miä om suur koor-mus ummi õgapäävä töie man. Opmiõ om õga nätäl kolma-päiv-neläpäiv. Tuu tähendäs, õt Talinast kavvõmbast om rassõ sääl opmah kävvü'.

Ku käsitüü algitiidmisõ' saat ammõtikoolih, sis korgõm-bat haridust om võimalik saia' Viljandi Kultuuriakadeemia. Matsini Ave tutvust' mee-le Vilma maia ja sääl opmisõ voi-

maluisi. Viljandih saa oppi' nii rakõnduskorgharidusõ ku magistrioppõh. Puu, metalli-tüü ja tekstiili eriala man om nüüd vahtsõnõ eriala ringma-jandus. Sääl uuritas keskkon-naprobleeme põhjuisi ja tegel-däs taaskasutusõ lahenduisi lõüdmisega.

Tekstiilih om olulinõ perändi uuriminõ ja arvusaaminõ ja sääl nakas edesiarõndaminõ. Pee-täs olulitsõst käsitüütehnikidõ tundmist, paigalitsi materjalõ villa ja naha tundmist ni joba ildampa om olulinõ, kuis jõuda' uma tootõni. Metalli opmisõ man om sepätüü ja ehtevalms-tamisõ tüü.

Reisi pääl saimõ kinnitüst, õt Eestimaal om traditsioonilidsõ käsitüü oppaminõ muu maa-ilmaga võrrõldõh korgõl tasõ-mõl. Meil saa oppi' nii hui-koolih, ammõtikoolih ku saia' magistrikraad.

Hüä miil, õt Setomaalt om varahampa ja ka parhilla' in-emisõ' käsitüüd opmah. Või luuta', õt reisikõnõ avitas üteh tuulõ, õt viilgi nuid käsitüüd opnu inemisi tulõ mano.

Ülikuul Rattil – Võõpsost Verskani'

Šookõrd kõrrald Seto Instituut Ülikuul Rattil sõidu Poloda ja Tsätski nulka, õt kaia', kuvvamuudu eletäs rannaveere küllih.

ALDI ODE

Mi alosti sõitmist tuulidsõl pühäpäävätsel pääväl, 8. oktoobril kell 10 Võõpsõ tsässona mant, koh meid uut tsässonahoitja Kallaste Vilja. Võõpsõ tsässon om Eesti poolõ Setomaa kõgõ suurõp palgõst ehtet tsässon eismuudu arhitektuuriga'.

Edesi sõidõti Peresi/Beresje küllä. Sääl kõnõl Vao Silvi matusõaia aoluust. Mi sai tiidä', õt küläh om elänu' ka' vanausu-lisi ja tuulaol sis matõti nimä' erälde õigõusklikõst. Pikkä aigu oll uma külä rahval kee-let matusõaia matta'. Vaht-sõst naati lubahamma matta' 20. saandi edeotsah.

Mi sõidi läbi Audjassaarõ külä, mia om kuulsa lauluimä Pihlaste Kreepa (Agregina Pih-laste) kodokülä. Mi näi innist sadamat, kost praam sõit Kul'kna saarõ pääle.

Edesi sõidõti Lüübnitsa küllä. Sääl meid viidi kodoluumuu-siummi. Aestagal 2021 sai per-naase Jerešina Zoja kodo Võro-maa kõgõ ilosaba kodo avvu-paprõ. Tä tutvust meeles Lüüb-nitsa külä aoluku, ello küläh ja kõnõl sibulidõ kasvatami-sõstki'. Mi käve ka' Lüübnitsa vahtsõh tsässonah, mia om külärahva iistvõtmisõl 2015. aestagal ehtet.

Lüübnitsast minti edesi Laos-sina küllä, koh meid võtt vasta külä- ja surnuaiavanõp Saares-tigu Õie. Tä tekk meeles tsässona ussõ vallahõ ja kõnõl matusõaia aoluust ja hindä mälestüisi, õt kuis timä latsõiäh väiko-maafa-päivä peeti.

Edesi sõidõti kunigriigiküllä Suurõ-Rõsnahe. Tii pääl mi näi 19. saandi peräotsah hääõni Sadora tsässona kotust. Sadora tsässon om tiidäolõvalt ainu-mas Setomaa Kadõrna tsässon, minkõ kaitsõpühäk oll Kata-riina (Pühä suurmärtri Alek-sandria Katariina). Mi tei pia-tusõ Võpolsova (Võporsova) küläh, koh mi käve Vabarna Annele pant mälestüskivi man. Vabarna Jane tulõt miilde umma vana-vanaimmä ja sääl mi lauli ütehuuh Anne laulu.

Edesi vei buss meid müüdä vanna tiid läbi Toña ja Lobotka külä. Tiipääle jäi Setomaa (tiidäolõvalt) ainumas risti-

puu. Ristipuu' omma' tähtsä' võrokõisi matmiskombidõ man, a Setomaal olõ-õi sää-nest kommõht olnu'. Toña ristipuu om tuuh mõttõh eis-muudu.

Järgmäne piatus oll Verska sadamah, kost tii vei meid Verska lätte mano. Verska läteh om erilinõ: vesi juusk kerigu alt ida puult lääne poolõ, mia om õigõusu traditsiooni perrä väiga' jõvvulinõ läteh. Verska lättest om jo aestagakümnit võõdõt kerigu jaos ristivett. Mitmit aestakki saa-as lätte vesi kõrdapiteh juuskõ' ja saiswa vesi olõ-õs ka' kõrralinõ. Läteh tetti kõrda, no' om vii joosu-tiigi' nätä'.

Lätte mant jalotõdi vana Verska külä huultsat piteh ja mi näi innist kirmasõplatsi ja vanna matusõaia, koh om alalõ viil kol' kiviristi. Kivi-riste igä om tiidmäldä'. Vana matusõaia pääle lõpõtõdi mat-minõ 20. saandi edeotsah. Eesti Vabariigi aol tiiti tuud jo ku pappõ matusõaia, selle õt papi' matõti sinnä' kooni' 1940ndidõni'.

Matusõaiast minti Sosna-saarõ pääle. Sääl oll kunagi' annõpäävä tsässon, mia häädü 19. saandi peräotsah vai 20. saandi edeotsah. Kõnõl-das, õt Sosnasaar üteh tsasso-naga' oio ammudsõl aol siia' Vinnemaalt ja inne ilmalõppu ojos saar tagasi Vinnemaalõ. Täämbä om tuu kotusõ kõrval, koh kunagi' oll tsässon, Verska kordon.

Kordoni iih uut meid piiri-valvur. Ilm oll väiga' tuulinõ, oll jälle, a kordonihes võõrit las-ta-ai, a siski' piirivalvur oll peri ja tull eis' bussi kõnõlõmma. Tä tutvust piirivalvuridõ tüüd, kõnõl piirangist järvepääll ollõh ja piiririkmisist, midä tetäs kõgõ inäbä, mäntsit tegevä' päämätselt läti kalamehe'.

Peräst pikkä reismist vei buss meid jäl' tagasi Võõpsõhe, kost õgaüts läts umma kodo.

Aitumma Raudõja Ahtolõ, Kiristaja Arvisõlõ, Vao Silville, Laanetu Nikolailõ (Kollä) ja Vabarna Janele huvtaavidõ tiid-misi iist! Aitumma bussijuhilõ Alve Lembitulõ!

Suur teno Kallaste Viljalõ, Jerešina Zojalõ, Saarestiku Õielõ ja Verska kordonilõ meid vasta võtmast!

Ütehuuh Verska lätte man.

Eräkögo pilt

Uusvada Kultuurikülä edimäne filmisündmüs

JÄRVELILLI REIN

Pühäpäävä, 8. oktoobril näüdüti Uusvada külämajah edimäist kõrda Setomaal Eesti filmite-gijä Nimigu Liisi dokfilmi „Päi-keseaeg“. Filmi stsenaarist om Naulainen Anti ja produtsent Csüllõgi Edina. Tuu oll Uus-vada Kultuurikülä edimäne fil-misündmüs üle aestagidõ.

Dokumentaalfilm „Päikese-aeg“ vü kaeja timä hindä lat-sõia aigu ja luu roomi, koh om hüä mõtõlda' ja tunda', midä and inemisõlõ kontakt luu-dusõga' ja mia võisi' juhtuda', ku tuu häös. Luudusõ lõputuh ringkäuigh om kõigil uma üles-annõh – hainul, seenil, putukil ja eläjil. Nä lõüdvä' kõõ uma tasakaalu, rütm ja kuuhhelü. Säitsme aestaga joosul filmi-lindi pääle üles võõdõt film vii meid Eesti kododõhe, koh ele-

täs rahulidsõlt kavvõbah kõõ ilma kõrralagõhusõst, luudusõ puult etteant rütmih. A inimi-gu luuvusõ süämehe om kõõ ar käkitült üts väigokõnõ vas-

tanakkaminõ, mia taha-ai kinni pitä' tuust, mia om meeles ette kirotõt.

Suur jago om üles võõdõt Setomaal ja no' joudsõ uma

tsõõrtamisõga' Uusvatta.

Peräst filmi kaemist oll aro-tamisõtsõõr, koh olli' šoo filmi tähtsäbä' tegijä' ja tennäti fil-mih olnu' inemisi.

Kultuuripühapäiv Uusvadah

„Päikeseaeg“. Režissõr Nimigu Liis. Uusvadah edimäist kõrda. Uusvada kultuurikülä küläma-jah 8. oktoobril

Jehhuu, ma käve verevä vaiba pääl. Uma umbõs 20-sekundilidsõ rolli iist oodasi' õks kõrvalosataütjä avvuhinda; kuldmehest om vaist liisnalt pallõ pallõld, a Kuldkahr vai Kul-last Palmioss võisi' kül' olla' (oeh, mille piat kõik kullanõ olõma?).

Ku no' kiil pösõst vällä võtta' ja tagasi ham-bidõ taadõ säädä', sis Nimigu Liisi pikält laa-gõrdanu' dokki soovida kül'. Eesti filmi üle om pallõ (ja tõõnõkõrd ka' õigustatult) ironi-seerit pikki staatilitsi kaadridõ üle, mia nii ku automaatsõlt annasi filmilõ väärtfilmi staa-

tusõ. Liisi film lätt hõste hilläkeiste, võisi' eiski' üldä', õt mäntsõgih mõttõh ommõgi' aiglanõ aig linateosõ päätegeläne. Ka' staatilitsist ja pikist kaadridõst olõ-õi puudus. Autoriteksti olõ-õi. A kõik tuu joud hoita' kaejat kontsent-reeritult, igävüs tulõ-õi pääle kõrrastki. Ma' tiia-ai filmikunstist väiga' midägi', a muusi-kuna kujoda ette, õt tetä' säänest filmi om umbõs sama rassõ ülesannõh, ku kirotä' kol-mõduurilugu, mia mõõsi' värskinä, mastaabi' omma' muidogi' erinevä'. Filmi mõtõht naka-ai siih vallahõ arotamma.

Umaette väärtüsenä tulõs tunnusta' operaa-toritüüd; kotsidõ kae' ku maalikunsti.

PAI PEETER

Toorama Miktämäe kuningriigih aastal 2021. Lauridsa Piitre pilt

Taula küläh, Jovlan Olo muuseumih 2016. aastal.

Riitsaarõ Evari pilt

Vannust hõimuköödüssist Volgast Piusani

Hot Vinnemaa sõda Ukraina vasta ja kõik tuuga üteh tulnu' om mi läbikäümisölõ hummogupuulsidõ soomõ-ugri hõimurahvidõga parhilla' kõvva piiri ette tõmmanu', tases hindäle miilde tulõtada', õt õigõ' ja kimmä' köödüssse' inemisi vaihõl eläse' üle kõgõsagamadsõ' ao' ja riigivõimu'. Nii näütäs Lõunõ-Eesti aoluu ja rahvakultuuri lähkomb uurminõ, õt mõnigi kokkoputminõ hõimlaisiga või olla' veiga vana ja pikaaolinõ ni eisheranis Volga jõõ man elävä' ersa' ja mokša' omma' peris mitmõ asä poolõst setodõ ja võrokõisi muudu.

LILLAKU ANTI

Soomõ-ugrilaisi, taa man ka õdagumeresoomlaisi algkodo om kõõ proomtu' eri kotussidõ pääle panda', a tundus, õt õigus om vaest näil uuril, kiä' nägevä' taad tük maad hummogu puul, kohki Volga-Oka-Kama jõki ja Uurali mäki vaihõl. Säälkandih eläse' no'ki mi hõimurahva', näütüest marilasõ' ja udmurdi'. Mii' soomõ-ugri esivanõmba' (a meil kõigil om ka näid ammudsit esivanõmbit, kiä' es kõnõlõ soomõ-ugri kiilt) naksi' vahtsõmbidõ uurmistulõmuisi perrä Volga kandist siiä' õdagu poolõ tulõma nii 3000 aastakka tagasi. Siiätulijist saiõ' aigupite õdagumeresuumlasõ', perrajääjist volga rahva', innekökkõ ersa' ja mokša', a võiolla' mõnõ' töösõki, parhillast kaonu' rahva'. Viil ütest rühmäst, kiä' läts Volga mant põhõõdagu, tuu tähendäs Fenno-

skandia poolõ, saiva' saami'. Umavaihlõ nõõ' rühmä' inämb kuigipallõ läbi es käü' ni näide keele'ki naksõ' ütstõõst inäbä lakja minemä. Pikäst erälde-olõmisõst huulmalda' om meil siski ersa-mokša kiiliga terveh rida ütitse perinemisega sõnno, näütüest *jahvata'* (ersa ja mokša keelih *jažams*), *kalm* (ersa *kalso*, mokša *kalma*), *kerä* (*kife*, *kärnä*), *tamm* (*tumo*, *tuma*), *täht* (*tešte*, *tästä*) jne. Muinastiiläse' omma' ka tähele pandnu', õt Seto- ja Võromaa vanõmba ravvaao (u 500 aastakka inne Kristust – u 450 Kristusõ perrä) asulakotussidõst lõüt kangajalgiga ilõstõt savipottõ tükü' ehk tekstiilkeramiga om peris kõgõsagamanõ ka kavvõmbah hummogu puul, koon' Volga jõõni vällä. Inämbki viil – paistus, õt säändsit pottõ naatigi edimäst vuuri tegemä jo säälkandih. Tuust või sis arvada', õt mi mailõ tulnu' soomõugrilasõ' võti uma' poti'

ja näide tegemise viisi' hinega üteh. Säändside pottõ tükke om lõüt ka muialt Eestist ja naabridõ mant. Või olla', õt vana' hõimuköödüssse' püsüse' alal mitusada aastakka ni viil kohki rahvidõ rändamisõ aol unõhtõdi nuu' õgasugumadsi segädiisi peräst ar'.

Aga tuuga saa-i hõimurahvidõ kokkoputmisõ lugu sukugi läbi. Ku suurõmb jago Eestist jäigi pikäst aost Volga rahvidõst kavvõndõhe, sis setodõ ja võrokõisi esivanõmba' omma' hummogupuulsidõ sugulaisiga viil ildappagi läbi kaunu'. Mille ma taad nii arva'? Asi om tuuh, õt mi – setodõ, võrokõisi, ersadõ ja mokšadõ – kultuurõh om viländ ütitsit juuni, miä' või-i kuigimuudu olla' huupi niimuudu trehvänü'. Ma tuu mõnõ' näüte'.

Võromaa ja Lõunõ-Tartomaa keskao matussõkotussidõh, nigu Virunuka, Koikkülä ja Otõpää, om arheoloogistõl välläkaibmistõl lõütü' naisi pronksiga ehit villalangast rõiva-tükke, miä' omma' veiga üttemuudu ersa naisi tagapõllõga. Setomaa olõ-i säändsit asju küll viil kaibõh lõüt, a tuu iist om Sibula Tiit Eesti Rahva Muusiumist lõüdnu' Pokolduva küläst kirja pant ja 19. aastagasaast kõnõlõva mälestüse *pussusõgla* nimega rõivast, midä kanti niisamatõ ku' tagapõllõ, midä ersa naase' ummi rahvarõividõ man täambädse aoni kandva'.

Mälestüsi või hoita' ka kiil. Seto sõna *tšura* om piä samasugumanõ nigu ersa ja mokša *tšora*, miä tähendäs taadsama, midä mi man – poissi, poiga, nuurmiist vai miist. Põnnõv lugu om ka mõnõ seto külänimega. Mikidämäe naabõrküllä Rääsolaanõ om vinne muudu vanast kuts *Чернолесье* – tuu tähendäs sis *Mustamõtsa*. Seto tiidläne Pihõ Mare om arvanu', õt külänimme või seletä' ersa-mokša sõnnu *raužo/ravža* abil, miä' tähendäsegi must. Tõõnõ sääne kotussõnimi om Mere-mäe lähkoh Poksa, vinne keeli *Покшино*, minka tähendus või tulla' ersa-mokša sõnast *pokš* ehk 'suur'. Om viil kolmaski külä – säälsamah Meremäe ja Poksa kandih ollõv Meremäe külä, vinne keeli *Мерина Горы*, minka kotalõ omma' mõnõ'

Vinne uurja' pidänü' võimaligust, õt timä nimi om kuigimuudu köödüsseh Vinnemaal Moskva piirkunnah muistõ elänü' soomõ-ugri rahva merjalaisiga, kinkäst mi küll inämb suurt midägi tiä-i.

Eiski säändseh tävveste seto muudu asah nigu leelo või lõüdä' Volga rahvidõ jälgi. Om hõste tiidä', õt mitmõ üteaigõ helüga rahvalaulu kohki muial Eestimaal laulda-i, a muusiga-tiidläse' olõ-i täpsähe samamuudu laulmisviisi lõüdnu' ka setodõ naabridõ vindläisi mant. Pilt lätt selgembäst õnnõ sis, ku' kaia' viil kavvõmba hummogu poolõ ni kullõlda', kuismuudu laulva' ummi laulõ ersa' ja mokša'. Seto lauluga omma' sarnadsõ nii näide viisi', kilõ muudu korgõmb helü madalambidõ helüde siäh ku' ka noodi vintämäne õga ria lõpuh. Rahvamuusiga uurja Kolgi Udo kūssegi tuu peräst üteh umah kirätüüh õkva: „Kas seto' omma' viimädse' [hummogu puult] tulija'?”

Vana seto perimüse hüä mõistja Hao Paali om lõüdnu' ütitsit juuni ka seto Peko jumala avvustamisõh ja ersa-mokša pühä kündle *kerämät-štatoli* kombidõh. Või tõõmõli arvada', õt ku kiäki võtasi seto-võro ja ersa-mokša rahvakultuurõ võrdlõmisõ põhõligumbalt ette, lõvväsi tä kimmähe säändsit üttemuudu nähtüisi viil ütjago mano. A eiski no' om tõõndit katõ ütstõõst kavvõndõ olõva rahvajao üttsjuunist voolu pallõ, õt mi saa küssü' edesi: kunas mi umavaihlõ niipallõ läbi käve, õt Volga rahvidõ sõna' ja kombõ' meile joudsõ'?

Tundus, õt õnnõ ütte aiga saaki-i tuuh küsimüseh vällä hõigada'. Mi tiä, õt viikingidõ aol oll' kõik hummogupuulnõ Õuruupa osa üttest suurõst kaubateie võrgust, miä juuskõ müüdä merd, jõki ja järvi. Põhah püüti oravit, nugissit ja sooblit ni näide naha' viidi laivuga lõunõhe – näütüest araablaisilõ – , koh massõti eksootilidsõ kauba iist hüä pallõ hõpõrahha. Üts nii poolõl maal põhõ ja lõunõ vaihlõ oll' Volga jõõ pääl kuulus Bolgari liin, miä, või arvada', valits ka üte jao ersadõ ja mokšadõ üle. Meist

jäi Bolgar küll hüä kavvõndõhe, a vaest oll' tä tuust huulmalda' ka siih hõste tiidä' kotus. Kaupmehe', kiä' uma kraamiga lähkohe vai kavvõndõhe lätsi', leipse' tõisiga kokko äriasju, a vaihõpää võidsõ säändsest tutvõst kasuda' suur sõprus vai eiski perreköödüssse', ku' tõõsõlt maalt hinele kaasa lõüti. Nii-muudu olõ-i midä immest panda', ku tõõmõli siiä' joudsõgi' inemise' vai terve' perre' volgalaisi mant. Tõõnõkõrd piisas õnnõ mõnõst inemisest, õt näide kombõ' jovvasi ka laemba rahva hulka. Nii võidsõgi' ersa-mokša (a või-olla' eiski merjalaisi) pruugi' Seto- ja Võromaa alõ uma' jälle' jättä'. Veidkene om muidoki hallõ taast, õt mi õigõhe tiä-i, kas võisi lõüdä' ka vastapite seto-võro jälgi Volga kandist – a tuu nõud igävest suurt uurmist, midä mu tiidä' olõ-i viil kiäki ette võtnu'. Või ka olla', õt nuu' kontakti' olliki' õnnõ üttsuunalidsõ' – hummogu puult Volgamaalt õdagumeresuumlaisi mano.

Umaette küsimüs om, kuismuudu mõõf kaubateid ja rahvidõ läbikäumist Kiiova-Russi riigi sündümüne 9. aastagasaal. Arheoloog Lauu Silvia arvas küll, õt vahtsõnõ riik, koh valtõsõmisõ jämme ots oll' skandinavilaisi ja ao joosul järest rohõga vana' hõimuköödüssse' läbi, nii õt õdagumeresuumlasõ' ja volga rahva' päse-s inämb umavaihlõ läbi Kauma, a tases meeleh pitä' ka tuud, õt algusõh oll' Russi riigi valtõsõjidõ man ka hüä jago tšudõ, merjalaisi ja tõisi soomõugrilaisi. Tõõsõst võidsõ kimmämb riigivõim olla' niipallõ võimas, õt kaitsa' kaubateid parembahe õgasugu rüüvlidõ iist – a tuu võidsõ umakõrda rahvidõ läbikäumist eiski avita'.

Ao joosul naksi' küll Kiiova-Russi suurõmbidõ kantsõ ja liinu man elävä' soomõugrilasõ' kiilt vahetama. Arvada' lätsi' kõgõpäält slaavi keele pääle üle kotussõpäälsõ' pääligu', selle õt nii tundõsõ' nä' kimmämbät üttekuulumist riigi tõisi valtõsõjidõga. Päälike iihkujol võti' vahtsõhõ keele aigupite umast ka näide alamba'. Kavvõlidsi külli rahvas hoit uma imäkeele kavvõm-

bahe alalõ ja tuuperäst omma' mi lähkombidõst hõimlaisist näütüest vadja ja vepsä keele' mi aoni püsünü' õks õnnõ näideh küllih, miä' jäävä' keskuisist kavvõhe. Säälsamah merjalasõ' katto uma keelega kesk-aol ja varajadsõl vahtsõl aol piä otsani ar', nii õt no' omma' keeleurja' lõüdnu' õnnõ veidõ merja keele jälgi vinne keelepruugih Moskva, Kostroma ja tõisi taa kandi oblastõh. Sääne keelevahetus võidsõ suhtlõmisõ eri soomõugrilaisi vaihlõ küll peräkõrd läbi lõigada'.

13. aastagasaal sündü nii meil ku' hõimlaisil hulga äkiliisi asju, miä' mi elokõrda mõõdi'. Säksa ristirüütli' valluti' aastagasaal algusõh suurõmba jao Eestist ni Tarto piiskopi ja Pihkva vürstiriigi vaihlõ panti paika piir, miä nakaas ao joosul setosit võrokõisist eräldämä. Kuigi' edeotsah olõki-s piiril vaest suurt võimu, saiõ' võrokõisi edevanõmbidõst katõlõgu ja 16.–17. aastagasaast lutõri kerigu alamba', a setodõ edevanõmba' võti' umast Pihkva puult tuud õigõusu. Piä samal aol – 1220.–1240. aastidõl – vallutiva' hummogu puult suurõ väega tulnu' mongoli' Volga-Bolgari riigi. Näide iist läts vaest hulga rahvast ummi kodopaigust pakku ar'. Kiä tuud täpsähe tiid, a mõnõki' volgalasõ' võisi' viil mäletädä' tuud vanna viitiid, miä vei Pihkva järve ja Piusa viirde ummi mano vällä. Nii tundus, õt kõgõ ildapate võigi volga rahvidõ mõõ mi seto ja võro rahvakultuurõlõ jouda' 13. vai ehk viil 14. aastagasaal.

Peräst tuud unõhtõdi vana' tii' ja sõprusõ' pikäst aost ar'. Ku Ivvan Julma sõavägi 1558. aastagal läbi Setomaa Võro-, Tarto- ja Viromaad riisuma tull', oll' sääl ka arvada' ersa-sit-mokšasit ja marilaisi, a rassõ usku', õt nä' kuigi tiidse', kohe nä' õigõhe joudnu' omma'. Allõs 19. aastagasaal, ku naati kõrdapite uurma kiili umavaihlõst sugulust, kasus tuust vällä ka täambädse ao hõimu-liikumine, miä meid jal' üle pikä-pikä ao vannu sugulaisiga kokko tõi. Ni või usku', õt hõimuköödüssse' eläse' õks pallõ õgasugutsit johtumisi üle.

Lehte tegevä':

Toimõtaja Kauksi Ülle,
tel 5656 9079, e-post: kauksiyille@gmail.com
Toimõtaja (lisaleht Vahtsõt Vallah) Järvelilli Rein,
tel 504 6423, e-post: rein.jarvelill@setomaa.ee
Keeletoimõtaja Palmi Silvi
Seto keele tõlkja Sarvõ Öiõ
Külesäädmise Lööpri Priit
Välländja: Setomaa Liit

Setomaa kolleegium: Külviku Helen, Kauksi Ülle, Laaneotsa Annela, Matvei Arvi, Sarvõ Öiõ, Leima Aarne, Kruusamäe Meelike, Jüröö Vello, Järvelilli Rein, Leima Evelin, Mustimetsa Indrek.

Trükjä: Printall AS

Lehe ilumist tugõ Setomaa Kultuuriprogramm ja lisalehte Vahtsõt Vallah Setomaa vald.

KAASTÜÜ' saata: kauksiyille@gmail.com

vai Setomaa aoleht, Obinitsa külä, 65301, Võro maakund.

SETOMAA VALLA UUDISÕ' saata: rein.jarvelill@setomaa.ee
Tähtaig õga kuu 12. kuupäiv.

Lehe telminõ ja reklaam: tel 5627 3889, info@setoinstituut.ee

Paneeldiskussioon põliskeelte konverentsil.

Foto: Harri A. Sundell

Seto kultuuri nädalal peeti konverentsi „Kohes mi lää?”

3.–9. oktoobrini kestnud seto kultuuri nädal oli täis erinevaid sündmusi, mida jagus nii Setomaa valda kui ka kaugemale.

REIN JÄRVELILL

Nädala jooksul olid setokeelsete raamatute väljapanekud valla raamatukogudes, Seto Tsäimaja pakkus traditsioonilisi seto sööke, Värska kultuurimajas oli Kroonikogo 30 aasta näitus, Obinitza külakeskuses õpetati seto tantsu, Värska kultuurimajas oli kirivüü ja siidide maalimise päev, Obinitza muuseumis loeti ette Vabarna Anne „Pekot“ ning tehti sinna juurde näputööd, alustati seto keele kursusega edasijõudnutele, Värska Talumuuseumis tehti keraamika õpituba,

Saatse muuseum „kõndis piiri peal“ ning Kirsi Talos etendas OUT teater „Kuldkalaköst“, Eesti Vabaõhumuuseumis Tallinnas peeti mihklipäeva, „Ülikool rattil“ sõitis Pihkva järve ääri mööda, Viljandimaa setod kogunesid Saarepeedi rahvamajja kokkutulekule, kultuuriklubi Setoluu² tähistas Tallinnas oma 10. tegevusaastat, Obinitas arutati sõira ja Seto Kuningriigi tulevikku üle ning Tallinnas etendati setokeelset „Jussikese seitse sõpra“.

Laupäeval, 7. oktoobril kogunesid Värskas kultuurimajja Eesti põliste keelte kõnelejad ja entusiastid, et arutleda keelte hetkeseisu ja tuleviku üle. Ürituse peakõnelejad olid Põhja-Ameerika indiaani keelte uurija Indrek Park Indiana ülikoolist ja haridusantropoloog ning uurija Kara Brown Lõuna-Carolina üli-

koolist. Konverentsil vahetati kogemusi, räägiti edu- ja murelugusid ning arutati omavahelisi koostöövõimalusi. Brown tõi oma loengus näiteks tema poolt aastatel 2013–2014 ning 2018 uuritud võro keelepesade programmi Vana-Võromaa lasteaedades ning tõi mitmeid näiteid sellest, kuidas on toimunud maailmapraktikas kadunud ehk nn „maetud“ asjade päevavalgele toomine.

Eesti keelekogukondades toimuvast andsid ülevaate kihnu, kuusalu rannakeele, kodavere, mulgi, seto, sõrve ning võro keele rääkijad. Räägiti Eesti põlistes keeltes ja ingliskeelne ettekanne tõlgiti eesti kirja- keelde. Konverentsi oli tervita- mata tulnud Setomaa ülem- sootska Evelin Leima, kes rääkis konverentsil ka seto keele olu- korrast ning setokeelsest las- teaiarühmast Värskla lasteaias.

Konverentsile oli oma videotervituse saatnud ka rahvusvahelise põliskeelte aastakümne sekretariaadi esindaja, kommunikatsiooni- ja infosektori juhataja UNESCO Informatsiooni sektorist Hr Jaco du Toit. Härra Toit rõhutas oma tervituses põliskeelte alleshoidmise ja taaselustamise olulisust kogu maailma kultuurilise rikkuse kontekstis.

Põliskeeelte konverents Värska kuulub lisaks seto kultuurinädalale 2019. aasta detsembris New Yorgis ÜRO peasambaleel väljakuulutatud rahvusvahelise põliskeeelte kümendi sündmuste sarja aastatel 2022–2032. Konverents oli ka osa kultuuripealinn Tartu 2024 põhiprogrammist projekti Tartu Maailmaülikool raames. Konverentsi korraldas Seto Instituut koos Tartu Ülikooli eetikakeskusega

India suursaadik külastas Setomaa valda

REIN JÄRVELILL

Pisikene Setomaa jääb tihti silma ka palju suurematele rahvastele ja riikidele. Just Setomaa eriline kultuur ning traditsioonid tõid 11. oktoobril Setomaa valda viisidile India suursaadiku Eestis, Tema Ekstselents hr Ajaneesh Kumari.

Suursaadik saabus Setomaale juba eelneval õhtul ja veetis öö Värskas sanatooriumi hotellis ning nautis õhtul Poloda Piigade pakutud kultuuriprogrammi. Kõige rohkem köitsid suursaadiku tähelepanu naiste hõbehehted, mistõttu üheks esimeseks küsimuseks Setomaa kohta oli tal: „Kas teil kaevandatakse hõbedat?“

Suursaadik alustas oma ametlikku visiiti Värskas Georgiose kiriku külastamisega. Kohtumisel kirikupreester isa Andreasega tutvus ta õigeusu kiriku rolliga seto kultuuris ja identiteedis. „Õigeusu kirik on seto rahvale väga oluline,“ ütles isa Andreas. „See on olnud osa seto kultuurist ja traditsioonidest juba sajandeid.“

Visiidi programmi kuulus veel ringkäik Värskas, mille käigus külastas suursaadik allikat,

promenaadi, sadamat ja Vabadussõja mälestussammast. Ringkäigu Värskas lõpetas lasteaia setokeelse rühma külastus. Koos lastega jalutati Värskas metsa alla ning lauldi tervituslaulu rühma sünnipäevalapsele.

Kumari visiit jätkus kohtumisega Setomaa vallavanema Raul Kudrega. Vestlus keskendus Setomaa valla arenguperspektiividele. Kumar tõdes, et globaliseerumine ja linnastumine on maapiirkondade elanike arvule negatiivselt mõjunud. Et väikevald ellu jääks, peab ta millegi erilisega silma paistma, oli Kumar veendunud. Setomaa on rikas oma kultuuri ja traditsioonide poolest. See on see eriline, mis aitab Setomaal ka edaspidi ellu jääda.

Pärast vallavanema antud lõunasööki Seto Tsäimajas tutvus suursaadik muuseumi ekspositsiooni ning setode kultuurilooga. Kas setode omakultuur, keel ja traditsioonid on see miski eriline, mis aitab Setomaa valla ellu jääda? Eks seda näitab lõpuks aeg. India suursaadik lahkus Setomaa vallast läbi Saatse saapa, külastades Kolossova küla Jumalamäge, ning sõitis sealt edasi juba visiitdile Võru valda.

India suursaadik vallavanemaga meeneid vahetamas.

Foto: Rein Järvelill

Setomaa külade mängud toimusid Lobotkas

TRIINU KOTOV

Septembri 24. kuupäeval toimusid Lobotka külas Setomaa külade mängud. See oli sünnimälestuse, kus kogukonna tugevus ja tegutsemise rõõm said kokku. Seda oli nautimas rohkem kui 140 osalejat.

Mängudel võisteldi omaval erinevatel põnevatel tegevusaladel, kus näidati osavust ja meeskonnatööd. Osalejate seas olid nii lapsed kui täiskasvanud, kogenud sündmusel käijad ja esmakordsed võistlejad.

Sellel aastal võitis mängud Rõsna küla võistkond, kes viis endaga kaasa sündmuse ränd-

Setomaa külade mängude osalejad.

Foto: Einar Raudkepp

karika ning võttis vastu võimaluse korraldada mängud aastal 2024. Suur tänu kuulub ka Kari-silla, Tonja, Saabolda, Treski, Saatse, Nedsaja, Popovitsa ja Perdaku külale osalemise eest.

Korraldajatel oli hea meel kuulda, et mängudel osalemine innustas vähemalt ühte küla oma külaplatsi looma ning osalenud võistkondadele kingitud kuusepuud istutati oma

külades ühiselt määrgilistesse kohtadesse.

Lobotka küla esindus avaldab suurt tänu kõigile, kes aitasid sündmust võimalikuks teha, sealhulgas vabatahtlikele, sponsoritele, toilitustajale ja oma kogukonna liikmetele.

Setomaa külaled mängud näitasid taas, kui tähtis on kogukonna ühtsus ja traditsioonide jätkamine. Üritus oli täis naeru, rõõmu ja võistlusvaimu ning andis Setomaa elanikele meeldejääva päeva.

Mängude tulemused ja gale-
rii leiab facebooki lehelt MTÜ
Lobotka Küla Selts.

Võtame tööle majandusspetsialisti

Majandusspetsialisti
tööülesandeks on valla
majandustegevuste haldamine.

Avaldus ja CV koos haridust
tõendavate dokumentide
koopiatega palume saata valda
hiljemalt 12. novembriks 2023.a.

 Saada oma avaldus vald@setomaa.ee

 setomaa.kovtp.ee/vabad-tookohad

Kandideeri!

Päevad lühemaks ja ilmad külmemaks

Tõeliselt soe ja tegus suvi on läbi saanud ja esimesed öökülmad kinnitavad talve lähenemist. Tööd lähivad tubasemaks ja arutelusid ning koosolekuid tuleb aina juurde. Viimaste soojade ilmadega käis Setomaalt grupp inimesi Saamimaal, kus tutvuti kohaliku saami keele, kultuuri, kommete hoidmise ja arendamise kogemustega. Saamid oma põlistel maadel on palju ära teinud ja seda tunnustavad Soome, Rootsi ja Norra valitsused. Setodel on siit palju õppida ja tõdesime seda, et seto keeleõpe peab ka meie laste-aedades ja koolides au sees olema. Ja kui mitte number ühena – siis mis veel?

Vallas jätkuvalt toimekas haridusuuenduse protsess peab ka seda arvestama ja tooma seto keele ja kultuuri jõuliselt esile just hariduse võtmes. Me lihtsalt ilma ei saa! Võrumaa „Vunki mano“ talgutel arutleti teema üle ja ka endine haridusminister Jevgeni Ossinovski kinnitas Värskas Gümnaasiumit külastades seda, et setod oma kultuurieripäraga saavad haridusministeeriumis sisukat diskussiooni pidada kultuuri säilimise ja hariduskorralduse üle Setomaal. Kutsun kõiki üles nägema me eripäras võimalust ja kõigile haridusuuenduse protsessis osalejatele kindlat meelt tarkade otsuste tegemisel. Meie plaani elluviimise otsuste tegemiseks pole enam palju aega, hiljemalt märtsiks peavad otsused tehtud olema.

Järgmise aasta riigieelarve käriseb mitmest kohast ja mingitki kindlust ei ole ka vallaeelarvega. Kõik allasutused ja osakonnad on esitanud oma soovid ja loomulikult ületavad need võimalusi kõvasti. Protsess kestab ja loodame, et majanduslangus, inflatsioon ja järgmisel aastal tõusvad maksud ei suru meid põlvili.

Sõjad maailmas ja pommiähvardused meie hoonele ei nõrgesta me vaimu. Kriisikomisjon on teemas oma tööd ja plaanib meeskonnaga tegevusi ning õppusi. „Ussisõnad“ õnnestusid kagus väga hästi ja kõik väljas olnud olid motiveeritud. Tunneme ennast kindlalt!

Sügis toob aga palju tegevusi veel. Ettevõtlusnädalal tunnustame ettevõtjaid ja peame juubelihõngulise õpilasfirmade laada. Teeme sporti ja matkame üle Setomaa. Tunneme värvilisest sügisest rõõmu!

RAUL KUDRE,
vallavanem

Detailplaneeringu kehtestamine

Setomaa vallas Mikitamäe külas kehtestati Riisiku detailplaneering.

Planeeringuala hõlmab Riisiku ja Pargi tn 2a kinnistuid kokku suurusega 25 866 m². Detailplaneeringu eesmärgiks on jaotada planeeringuala elamukruntideks ja üldkasutatavaks maaks ning planeerida ala teenindav taristu.

Detailplaneeringu elluviimisega kaasnevad eeldatavalt

positiivsed mõjud atraktiivsete elamukruntide ja mitmekesisema haljastuse loomisel. Lisandub uusi elanikke ja teenuste tarbijaid. Senised väärtused nagu laste mänguväljak ja kohalike elanike aiamaad säilitatakse. Kultuurilisi mõjusid ega negatiivseid mõjusid looduskeskonnale planeeringu elluviimisega eeldatavalt ei kaasne.

Setomaa vallavalitsus

Setomaa Vallavolikogu istung 10. oktoobril 2023

- Kuulati vallavanem Raul Kudre ettekannet vallavalitsuse tegevusest.
- Kinnitati „Setomaa valla arengukava 2023–2032“.
- Muudeti Setomaa Vallavolikogu 27.12.2017 määrust nr 9 „Sotsiaalhoolekandeline abi andmise kord“.
- Volitati SA Võrumaa

Arenduskeskus täitma korraldatud jäätmeveo teenuse tagamiseks riigihanke korraldamist ja riigihanke korraldamisega seonduvate ülesannete täitmist; volitati vallavalitsust kooskõlastama korraldatud jäätmeveo hanke tingimusi, vallavanemat allkirjastama hankelepingut; hange korraldatakse Antsla,

Rõuge, Setomaa ja Räpina valla veopiirkonnale järgnevat jäätmeveo perioodiks kuni 28.02.2029.

■ Valiti Setomaa Vallavolikogu sotsiaalkomisjoni esimeheks Einar Oinak ja aseesimeheks Aivar Adari ning kinnitati komisjoni koosseisu liikmed Triinu Arund, Gerli Käro, Eevi Niido, Katrin Rahusoo,

Merike Tein, Ülle Ülenurm.

■ Otsustati kinnitada Setomaa valla omafinantseering „Atraktiivne piirkondlik elu- ja ettevõtluskeskkond“ meetmesse esitatud aiandussaaduste väärinduskeskuse rajamise projekti rahastamise korral, kogusummas kuni 300 000 eurot perioodil 2024–2027.

Meie parimad õpetajad.

Foto: Reigo Teervalt

Õpetajate päeval tänati haridustöötajaid

UNESCO egiidi all tähistatakse rahvusvahelist õpetajate päeva juba 1994. aastast. Setomaa vald tähistas seda päeva 5. oktoobril Värskas kultuurimajas toimunud haridustöötajate tänuüritusega.

REIN JÄRVELILL

Setomaa tänuürituse avas vallavanem Raul Kudre, kes tervitas kõiki kohaletulnuid ja avaldas õpetajatele tänu nende töö eest. Vallavalitsus on tänulik meie õpetajate pühendumuse ja südamega tehtud töö eest.

Meeleolukale kontserdile järgnes valla tänukirjade üle-

andmine ning väike kohvilaud. Tänukirjad said järgmised haridustöötajad:

- Vello Jüriöö pikaajase missioonitundega töö eest Mikitamäe koolis ja seoses 40 tööaasta täitumisega;
- Eva Sulaoja koolielu rikastamise eest Mikitamäe koolis ja seoses 35 tööaasta täitumisega;
- Maret Vabarna pühendumuse eest seto pärimuskul-

tuuri õpetamisele Setomaa koolides;

■ Mari Mandel mentorsuhete loomise ning formaalõppe ja mitteformaalõppe loimimise eest Meremäe koolis;

■ Allan Hallik loovate lahenduste eest huviringi läbiviimisel;

■ Galina Viskar seto koorilaulu järjepideva edendamise ja 2023. aastal Setomaa lastekooriga noorte laulupeol osalemise eest;

■ Anneli Jõgela loodusainete vaheldusrikkalt ja kaasaharavalt õpetamise eest Värskas Gümnaasiumis;

■ Elle Tikkop pühendumusega tehtud töö eest Värskas Gümnaasiumi klassiõpetajana;

■ Emeri Roots panuse eest Värskas Gümnaasiumi pikapäevärühma kasvatajana;

■ Reet Allik õpilaste arengut toetava töö eest klassiõpetajana Meremäe Koolis;

■ Peeter Pai märkimisväärselt panuse eest õpilaste arengu toetamisel Meremäe Kooli matemaatika- ja muusikaõpetajana;

■ Sanna Saarestik koostöövõimelise ja motiveeritud meeskonna käivitamise eest Värskas Lasteaias.

Aitäh, õpetaja!

Kuhu lähed, Setomaa haridus?

Setomaa Vallavalitsuse ja Setomaa Liidu eestvedamisel toimub Setomaa haridusmodeli loomise protsess. Uut haridusmodelit rakendatakse ja uus õppekava valmib 2024. aastal. Setomaa haridusmodeli ja õppekava loomisest toetatakse

meie jaoks olulistele põhiväärustele. Need on seto kultuur, tervis ja ettevõtlikkus.

Tahame, et Setomaa koolidest saadav haridus toetaks õpilasi edu saavutamisel kogu nende elu jooksul. Setomaa haridusmodeli kujunda-

misel arvestame meie kohaliku keskkonda ja sidusrühmade vajadusi.

Kõik, kes soovivad osaleda avalikul arutelul „Kuhu lähed, Setomaa haridus?“, saavad seda teha 27. novembril kella 16.30–18 Värskas Güm-

naasiumis, 28. novembril kella 16.30–18 Meremäe koolis ja 29. novembril kella 16.30–18 Mikitamäe koolis. Teie kõigi arvamus on äärmiselt oluline.

JANA METS
haridus- ja kultuuri-
osakonna juhataja

Tartu Ülikooli teadlaste uuringu esitlus Värskas kuurortravikeskuses.

Foto: Kersti Virro

Tsilk saab enda kõrvale uued tooted

Tartu Ülikooli teadlased esitlesid septembris Värskas kuurortravikeskuses uuringu tulemusi, mille põhjal töötatakse välja Tsilga vedelikul ehk Värskas puurkaev nr 6 mineraalveel baseeruvad uued tooted.

KERSTI VIRRO

Tsilk müügi- ja turundusjuht

Uuringu teostajateks olid farmakognosia professor Ain Raal TÜ farmaatsia instituudist ja geoloogia kaasprofessor Enn Karro TÜ ökoloogia ja

maateaduse instituudist. Projekti eesmärk oli välja töötada uued Värskas mineraalveel põhinevad ninapihustid ja loputuslahused, mis on kasutatavad nina, suu ja neelu liikuvade limaskestade niisutamiseks ning loputamiseks ja/või kuristamiseks viiruslike ja bak-

teriaalsete nakkuste korral ning sellest tulenevate vaevuste leevendamiseks ja nakkustest tingitud võimalike haigestumiste tõenäosuse vähendamiseks.

Projekti tulemusena töötati välja hüpertooniline lahuse suunatu suu loputamiseks, kurgu kuristamiseks või tarvitamiseks inhalaatori abil ning selle pakendamisviisi suuremas pudelis koos pakendimärgistuse ja kasutusinfoga. Uusi setomaiseid loodustooteid

võib lehtidel kohata juba 2024. aastal.

Tsilk nina- ja kurgusprei on saadaval apteekides ja kauplustes üle Eesti ning tootja e-poes.

Tsilk on suurepärase abilise nohu ja kurguvalu korral, leevendades ebameeldivaid haigusnähtusi. Sobib kasutada alates teisest eluaastast.

Kuna tegemist on puhta 100% loodusliku mineraalveega, siis seda võib kasutada aastaringsest pikema aja jooksul.

Olen sulle olemas

Oktoober on vaimse tervise kuu

Vaimse tervise teemad on muutumas üha aktuaalsemaks ja elus hästi toimetulekuks on meil seetõttu vaja vahepeal saada mingit tuge või toetust inimestelt, kes selleks koolitatud ning omavad vastavaid teadmisi ja kogemust. Küsimustele vastab **Moonika Laanetu**, kes on muusikaterapeut ning vibroakustilise teraapia ja Kochi meetodi praktik.

Oled praegu ilmselt ainuke terapeut Setomaal ja üks väheseid kutsega (muusika)terapeut Võrumaal, kes pakub endale kuuluvas teraapiakabinetis Mikitamäel tuge nii vaimse tervise probleemidega kui erinevate füüsiliste ja psühhosomaatiliste probleemidega toimetulekuks. Kõigepealt küsin, miks on oktoober Sinu jaoks eriline kuu.

Oktoobris tähistatakse rahvusvahelist vaimse tervise kuud, mis tänavu kannab pealkirja „Olen sulle olemas“. Käesoleva aasta oktoobris on suunatud tähelepanu kogukondade poole, et kogukonnasiseselt leida uusi sidemeid ja samas tugevdada ka olemasolevaid. Head suhted peres, suguvõsades, sõpruskondades ja kogukonnas laiemalt aitavad hoida nii meie enda kui lähedaste vaimset tervist. Meist igaühel on võimalus panustada oma kogukonna vaimsesse tervisesse, osates märgata ja olla vajalikul hetkel oma lähedastele ja kogukonnale olemas.

Osalesin hiljuti „Vunki mano!“ loometalgutel, kus ühinesin töögrupiga, kus oli arutusalust just vaimne tervis kogukonna teenusena. See oli rikastav kogemus ja väike panus vabatahtlikuna kogukonna vaimse tervise küsimuste tõstatamiseks, arutlemiseks ja lahenduste leidmiseks, et abi oleks leitav ja kättesaadav Võrumaa elanikele võimalikult kodule lähedal. Sageli ei vaja tagi vaimse tervise probleemide puhul meditsiinilist tuge, piisab, kui on keegi, kellele saab neutraalses, usalduslikus õhkkonnas oma mure ära rääkida, ja vastas kuulajaks on keegi, kellel sarnane kogemus ja/või oskus kuulata. Toetav suhtlus kogukonna tasandil loob võimaluse, kus saame ära sõnastada oma probleemi ja selle niioelda valjuhäälselt välja rääkida. Sageli südameilt ära rää-

kimine juba annab abivajajale endale rohkem selgust tekkinud olukorrast ja sellega seotud emotsioonidest ning teise vaate tekkinud olukorrale, milles vajame tuge või nõustamist.

Kas Setomaal on olemas kodulähedane võimalus vaimse tervise toetamiseks professionaalset abi saada?

Setomaal on võimalused vähesed. Noortele mingil määral on olemas erinevad spetsialistid haridusasutustes, kuid seda väga väikese koormusega. Täiskasvanud suunduvad enda ja lastega sageli, kui üldse, perearstide poole, kus kirjutatakse vajadusel välja ravimeid või suunatakse raskemate juhtumite korral kliinilise psühholoogi vastuvõtule või psühhiaatri poole, kus aga on teenusele väga pikad järjekorrad. Olles teadlik vaimse tervise püramiidi toimumise etappidest ja selle aasta vaimse tervise kuu teadvustamise suunast, lähendada vaimse tervise probleeme kogukonna tasandil, on ülioluline leida üles ja nähtavale tuua kogemuslood, erinevad koolitatud vaimset tervist toetavad teenuse pakkujad, nõustajad, terapeudid ning pisut rohkem teha teavitustööd vaimse tervise teemadega toimetulekuks kogukonna tasandil. Setomaa inimestel tasub kindlasti oma vaimse tervise probleemidega kui erinevate füüsiliste ja psühhosomaatiliste probleemidega pöörduda minu teraapiakabinetti Mikitamäel.

Millise ühe lihtsa soovitusena annaksid meie lehelugejale vaimse stressiga toimetulekuks?

See on teada-tuntud tõde, mis tasub aga alati üle korrata. Kolm üliolulist vaimse tervise alustala on: piisav uni, igapäevaselt värskes õhus aktiivne liikumine ja mitmekülgne toitumine! Kindlasti väga olulisel kohal on positiivne ellusuhtumine ja järjepidev töö enda mõtetega. Hiljuti jagas üks hea kolleeg minuga mõtteid rahvusvahelisest psühhiaatria loengust, kus lektor oli julgelt välja toonud, et enda tervist lõhuvad inimesed kõige rohkem ise oma mürgiste mõtetega. Nagu öeldakse, on kõik meie peades ja suhtumises kinni ning paljuskini on meil endil ära teha ise enda vaimse tervise toetamiseks ja hoidmiseks.

Küsis **REIN JÄRVELILL**

Viis asja, mida pead teadma gripist

Oktoobris algas ülemiste hingamisteede haiguste ehk teistsõnu gripihooaeg. Tartu Ülikooli kliinikumi infektsioonhaiguste arst **Pilleriin Soodla** (pildil) jagab olulist infot, mis viirusega on tegu ja kuidas end gripist säästa või raskest haigust leevendada.

Gripp ei ole tavaline külmetus

Gripp on üks hingamisteede viirushaigustest, mis põhjustab kurguvalu, kõha ja palavikuga haigestumist. Erinevalt teistest hingamisteede viirustest (v.a COVID-19) põhjustab gripp rasket haigestumist, kuni eluohtliku hingamispuudulikkuse ja surmani.

Gripp levib piisknakkusena

Gripp on väga nakkav piisknakkus. Viirus levib peamiselt aevastamisel, köhimisel ja nuuskamisel, aga ka rääkimisel. Seega on suurim risk see, kui nakatunud inimesega ollakse lähikontaktis (alla 1 m). Gripp saab levida ka kaudselt, näiteks pindade (ukselink, telefon, klaviatuur) katsumisel. Peamised gripi levitajad on lapsed, eriti põhikooliealised ja nooremad lapsed.

Gripi haigestumise kõrghooaeg on talvel. Gripi puhul võib nakatumise peiteaeg olla mõnest päevast kuni nädalani.

Gripp on ohtlik ennekõike riskirühmadele

Lapsed ja rasedad võivad gripiviirust raskest põdeda, kuna neil on suurem risk hingamispuudulikkuse, kopsupõletiku ja pikaajalise palaviku tekkeks. Rasedatel suureneb gripi haigestumisel raseduse katkemise, enneaegse sünnituse, üsasises kasvupeetuse ja erakorralise keisrilõike risk. Ka eakatele ja/või immuunsüsteemi häirega patsientidele on kõik rasked infektsioonid ohtlikud, nii ka gripp. Vähe räägitakse krooniliste haigustega patsientidest, kellel ei pruugigi gripp raskest kulgeda, kuid iga palavikuga haigestumine võib neil põhjustada põhihaiguse ägenemise või kontrolli alt väljumise. Gripi tüsistusena võib tekkida kopsupõletik, mille tõttu on vaja lisahapnikku.

Gripi aitab ennetada vaksineerimine

Gripi ennetamise alustala on vaksineerimine, sest see kait-

seb raske haigestumise eest. Vaksineerimine on eriti oluline riskirühmadele, kuid ka kõigil teistel on soovitatav igal sügisel (oktoobris/novembris) enne gripihooaja algust end vaksineerida. Gripi vastu vaksineerimine ei pruugi anda täielikku kaitset haigeks jäämise vastu, kuid see mõjutab haiguse raskusastet ja tänu kaitsesüstile on võimalik vältida tüsistusi.

Gripi vastu on võimalik vaksineerida kõikidel inimestel alates kuuendast elukuust. Vaksineerida saab nii oma perearstikeskuses, raviasutustes vaksineerimiskabinettides kui ka teatud apteekides. Omale sobivaima vaksineerimiskoha leiad aadressil www.vaksineeri.ee/lahen-vaksineerima.

Tasuta gripivaktsiini saavad riskirühma kuuluvad inimesed: üle 60-aastased, üld- ja erihooldekandetele kuuluvad lapsed, kuni 7-aastased lapsed ja alaealised, kellel on oma tervise tõttu suurem risk rasket haigestuda (nt südame-veresoonkonnahaigused, onkoloogilised haigused, immuunpuudulikkus, diabeet, obstruktiivne kopsuhaigus, tuberkuloos või neerupuudulikkus).

Lisaks vaksineerimisele on gripi ennetamiseks olu-

line pesta käsi vee ja seebiga ning kasutada desinfitseerivaid vahendeid. Vältida tuleks kokkupuudet haigete ja ka ise haigena kodus püsida. Immuunsüsteemi toetab ka üldine tervise hoidmine: tasakaalustatud toitumine, piisav füüsiline koormus ja hea uni.

Gripi sümptomeid saab leevendada ravimitega

Gripp on kehale koormav, seepärast tuleks kodus püsida, kehale puhkust anda ja piisavalt vedelikku tarbida. Haigusele annavad leevendust apteegis müüdavad käsimüügiravimid. Kuigi nohu- ja kõharavimid ei ravi gripiviirust, leevendavad need sümptomeid. Palavikualandajad alandavad samuti temperatuuri, kuid ei ravi viirust.

Gripp on üks väheseid viirusi, mille vastu on olemas ravim, mis takistab gripiviiruse paljunemist ja lühendab seetõttu haiguse kestust. Retseptiravimi saab välja kirjutada arst ja ravimi võtmist tuleb alustada võimalikult vara ehk haigestumise alguses, et sellal oleks piisav efekt. Gripiravimit vajavad ennekõike riskirühma inimesed, kelle haigus kulgeb raskelt.

Muusikaterapeut Moonika Laanetu.

Foto: Erki Pärnaku

Biojäätmete käitlemine ja kompostimine Setomaa vallas

MOONIKA PINDIS

keskkonnaspetsialist

Kindlasti paljusid valla elanikke huvitab, kuidas on Setomaa vallas korraldatud biolagunevate jäätmete sorteerimine, üleandmine või komposteerimine ning millised on elanike kohustused.

Üha olulisemaks muutub jäätmete ringlusesse suunamine. Nii ka biolagunevate jäätmete liigiti kogumine annab meile võimaluse toota komposti, mida saab oma aia tarbeks ära kasutada, või biogaasi elektri tootmiseks, majapidamiste kütmiseks või hoopis auto kütusena.

Hiljemalt 2023. aasta lõpus peavad kõik kohalikud omavalitsused korraldama biolagunevate jäätmete äravedu, nii ka Setomaa vallas. Vallaelanikel on kaks võimalust: kompostimine või biojäätmete korraldatud äravedu.

Kuidas käib kompostimisest teavitamine?

Kõik elanikud, kes kompostivad, peavad esitama avalduse koos pildiga kompostrist. Seda on võimalik teha EVALD-i iseteeninduskeskkonnas (<https://evald.ee/setomaavald/app/jaatemekaitlus/>). Iseteeninduskeskkonda minnes logi sisse ja vali:

1. Minu jäätmetekkehohad
2. Kompostimine
3. Vali kinnistu, kus kompostid
4. Taotle kompostimist
5. Vali fail (lisa pilt kinnistu kompostist)
6. Kinnitused (tee linnukesed)
7. Esita

Seejärel kontrollib vallaametnik avalduse ning kinnitab, kui see vastab nõuetele.

Kellel ei ole võimalust või tekivad muud probleemid iseteeninduskeskkonnas, saavad täita biolagunevate jäätmete kompostimise taotluse. See tuleb digiallkirjastada ning juurde peab lisama kompostrist pildi ja seejärel saatma vald@setomaa.ee meilile.

Kellel puudub võimalus arvutit kasutada, saavad täita paberandjal avalduse Setomaa valla valitsuse teeninduspunktides.

Kompostimise nõuded vastavalt Setomaa valla jäätmehoolduseeskirjale:

- Elamumaa sihtotstarbega kinnistul tekkivaid biolagunevaid jäätmeid on lubatud kompostida oma kinnistu piirides. Väljaspool oma kinnistut on biolagunevaid jäätmeid lubatud kompostida ainult jäätme-loaga jäätmekäitluskohas.
- Kinnistul tekkivaid biolagunevaid köögi- ja sööklajajäätmeid võib kohapeal kompostida ainult selleks ettenähtud,

kahjurite, loomade ja lindude eest kaitstud kompostrites.

- Lahtine kompostiaun ja komposter peavad paiknema vähemalt 1 meetri kaugusel naaberkinnistust, kui naabrid ei lepi kokku teisiti.

- Keelatud on kompostida jäätmeid, mis kahjustavad komposti või muudavad selle kasutamiskõlbmatuks. Kompostitav materjal tuleb paigutada, ladustada ja käidelda tervisele ja ümbruskonnale kahjutult ning selliselt, et see ei põhjustaks kahjurite ja haisu levikut.

- Heitvete kogumis- ja settekaevude setteid ning käimlajäätmeid ei tohi kasutada komposti valmistamiseks ega laotada territooriumile.

- Ökoloogiliste kuivkäimlate jääkmaterjali võib kasutada komposti valmistamiseks.

- Biolagunevate jäätmete kompostimisaun peab asuma väljaspool kaevu sanitaarkaitseala.
- Lubatud on nii kompostiaun (n-ö kompostihunnik), lahtine komposter, kinnine komposter kui ka kiirkomposter.

Biolagunevate jäätmete äraveoga liitumine

Setomaa vallas on biolagunevate jäätmete äraveoga kohustatud liituma kortermajad, kus on vähemalt 8 korterit, kinnistud, kus ei komposteerita, ning kinnistud, mis ei ole elamumaa sihtotstarbega, kus tekib nädalas enam kui 20 kg toidu-jäätmeid (toitlustusasutused, sh restoran, toitlustusteenust pakkuv ettevõtte, lasteaed, kool või haigla).

Alates 2023. aasta oktoobri lõpust on võimalik sõlmida lepinguid AS Eesti Keskkonnateenustega. Biolagunevate jäätmete vedu hakkab toimuma alates 1. jaanuarist 2024.

Liigiti kogutavad biojäätmepaberist või muust biolagunevast materjalist kotti pakendatuna. Biojäätmepärgid võib paigutada konteinerisse lahtiselt, kui konteiner on voorderdatud biolaguneva kotiga. Biojäätmepärgi mahutisse ei tohi panna kompostimiseks kõlbmatuid jäätmeid.

Filmi „Päikeseaeg“ tegijad ja osatäitjad pärast linastust.

Foto: Rein Järvelill

„Päikeseaeg“ Uusvadas

Oktoobrikuu teisel pühapäeval toimus Uusvada külamajas märiline sündmus – Eesti režissööri Liis Nimiku dokfilmi „Päikeseaeg“ Setomaa esilinastus.

REIN JÄRVELILL

Esimene filmilinastus pärast ligi kolmekümneaastast pausi tõi vanematele kinokülastajatele meelde teispäevased, 20-kopikalised kinoseansid Uusvada külas samas saalis ning tankistimisega kinomehaaniku Feodor Zaikovi.

Ka värskest linastunud doku-

mentaalfilm „Päikeseaeg“ viib vaataja tema enda lapsepõlvradadele ning loob ruumi, kus on hea mõelda ja tunda, mida annab inimesele kontakt loodusega ja mis võiks juhtuda, kui see kaob. Looduse lõputus ringkäigus on kõigil oma ülesanne – taimedel, seentel, putukatel ja loomadel ... Nad leiavad alati oma tasakaalu, rütmi ja kooskõla. Seitsme aasta jooksul fil-

milindile üles võetud film viib meid Eesti kodudesse, kus elatakse rahulikult, eemal maailma kaosest, looduse poolt etteantud rütmis. Aga inimliku loovuse südames on alati peidus üks pisike vastuhakk, mis ei taha järgida seda, mis on meile ette kirjutatud. Suur osa on üles filmitud Setomaal ja jõudis nüüd oma ringreisiga Uusvadasse.

Nimiku täispika dokumentaalfilmi režiidebüüt „Päikeseaeg“ esilinastus 2023. aastal mainekal Visions du Réel festivalil, millele järgnes

Põhja-Ameerika esilinastus HotDocsil. Filmi stsenarist on Anti Naulainen ja produtsent Edina Csüllög.

Tahaks ära mainida ka helirežissöör Israel Bañuelose töö, kes on sisuliselt looduse helidest loonud lummava filmimuusika.

Pärast linastust toimus vestlusring, kus osalesid selle filmi olulisemad tegijad ning tänati filmi osatäitjaid.

Oli väga meelde jääv ja soe kinoõhtu värskest renoveeritud Uusvada Kultuuriküla kinossaalis!

Euroopa kultuuripealinn kutsub käsitööhuvilisi väliskülalistele kingitusi kuduma

Kudumishooaja haripunkti saabumise tähistamiseks kutsub Euroopa kultuuripealinn Tartu 2024 kõiki käsitööhuvilisi kuduma kultuuripealinna mustritega mütse, salle ja käpikuid. Valminud riideesemeid kingitakse 26. jaanuaril kultuuripealinna pidulikl avamisel osalevatele väliskülalistele.

Pakase eemale peletamiseks pole midagi paremat kui soe kudum. Euroopa kultuuripealinn Tartu 2024 lõi kõikidele käsitööhuvilistele viis uut mustrit, mida pimedatel öhtudel kududa. Värsked värvustid on sobilikud nii nobedate näppudega kudumiseistritele kui ka neile, kes veel lõngaeksperdid pole. Kududa võib kõiki mustreid koos, saab ka valida vaid üksikud lemmikud ja neid töö sisse jäädvustada. Kultuuripealinna tiimi kuldsete kätega kuduja, turunduse projektijuht Anette Aim, jagab paremaks töötulemuseks oma soovitusi: „Värvustrite puhul on hea kasutada kahte kontrastse vär-

Euroopa kultuuripealinn Tartu 2024 kutsab igas vanuses käsitöösõpru kuduma.

Foto: Tartu 2024

viga lõnga, sest nii tuleb muster selgelt esile. Lõnga suuruse ja materjali valiku pärast pead murdma ei pea, kuna kõik lõngad sobivad suurepäraselt,” sõnas Aim. Ka töömee-todi valiku puhul saab Anette sõnul olla loominguline. Ta sel-

gitas: „Kudumistehnika vali ise. Vea lõng ringi peale kaasa või kasuta hoopis roosimistehnikat. Kõik on teretulnud.“

Mustrid leiab Tartu 2024 veebilehelt uudiste alt: <https://tartu2024.ee/uudised/lisa-oma-kudumistesse-sartsu-tartu-2024-must->

ritega.

Üleskutse kudumisele tõstab esile ning näitab uhkusega väliskülalistele Lõuna-Eesti käsitöösõpru. „Euroopa kultuuripealinn räägib Ellujäämise Kunstidest ja üks tahk sellest on eluks vajalike oskuste omanine ja järgnevatel põlvkondadele edasi andmine,“ rääkis Tartu 2024 Lõuna-Eesti koordinaator Annela Laaneots. „Käsitöö on Lõuna-Eestis aukohal ning soovime näidata Euroopale meie imeliste oskustega inimeste loomingut.“

Kudumeid hakatakse koguma novembrist ning neid saab Setomaal tuua lähimasse raamatukokku. Esemel tuleb juurde lisada tegija nimi, vanus ning kohalik omavalitsus, et kingisaaja teaks, kes need kudus. Tartu 2024 premeerib osalejaid kinkekomplektiga, mis sisaldab tänukirja, helkurit ning maitsvat šokolaadi.

JANA METS

haridus- ja kultuuri- osakonna juhataja

Valla ürituste ja sündmuste kalender
täieneb pidevalt ning on
kättesaadav valla kodulehel
<https://setomaa.kovtp.ee/kalender>

Eesti põlitsidõ kiili konverents Verskah oll' liigutav sündmus

Konverents om sääne aoviitmise-hindäharimisõ vorm, minkõst mul om seenimaani jäänü tunnõh, õt soo olõ-õi peris seto kultuurilõ umanõ vorm. Peris tunnõh om laulu vai kärätsemise moodul vallalõ päsenu inämb kohvihaardmisõ vai pudrukõrpnisõ man, a õnnõs om peräst konverentsi arkullõmist tunnõh, õt om opit nii konverentsi kõrraldama ku läbi viimä, ja mis kõgõ tähtsamb, noist vaimulõ väke ni tiidmisi saama. Niisamatõ tundus, õt huulmalda sooilmaao loputõt vai tehisarudõst, om põliskiilil viil väke, mis hinnäst läbi kõnõlõjido kuuldavalõ press ja miilde tulõtas innist ilma.

KAUKSI ÜLLE

Raudoja Ahto kõnõl, õt mi tiia-ki-i, ku pallõ kõnõlõjit tegelugt om, selle õt tegelik üleluguõminõ om tegemäldä. Rahvaloendusõl sai jo kirja panda' keelemõistjana, ku tahtsõt märki maaha jättä, õt olõt seto. Siski arvas tä, õt kiilt saa viil hoita', muido jääs tuu murdõs kätte. Setokõisi eläs umah vallah vähämb kui muial, a väläspuul moodustada-ai kogokunda ja kiilt kõnõlda-ai umavaihol. Kõgõ paremba' keelemõistja' eläse' küllih ja omma' vana' inemisõ. Vinnemaa puul om vast 100 ringih kõnõlõjit. Noorõmbidõ kiil om jo mõõtõt eesti, vinne, inglise vai ka võro keelest. Tuu viimäde man ma olõ küll imestänü, õt kost tuu võro kiil pases seto kiilt mõotama, ku asaaajaminõ käu eesti keeleh, võro kirändüst loeta-ai, Uma Leht postkasti tulõ-õi, võro saatit olõ-õi piaaigu raadiõh.

Tähtsä pidänü olõma kiräsõna ja kuul. Raamatit avaldada, a loetas vähä. Niisamatõ aolehe lugusit pidävä' mõnõ' pikäs. Siski ma toimõtajana tahkotsil vaidlõ vasta. Aoleht olõ-õi määnegi piiärr, siih piatki sisulidsõmb olõma ja avaldama ka lugusit haritumbalõ lugõjalõ, selle õt midä nimä' muido lugõva'. Esi' tulõ ka veidkene vaiva nätä', õt lugõminõ soravambas lännü.

Koolioppust om vähä seto-keelist. Kooli osa om tähtsä. Võinu' inämb olla'. Ahto kitt' autoparandajit, kiä' ilosat kiilt pruukva', ja sõnaramatut, kost vahtsits sõnno üle kõrrada' vai mano oppi'.

Ülembsootska **Leima Evelin** üteli, õt tälle om tähtsä, õt vanaima hing om läbi keele alalõ jäänü ja väigokõisist asost kasuski suur. Tä jagi rõõmu kokkosaamisist Verska latsiaia setokiilse välähopmisrühmä

Arotaminõ Verskah põliskiili konverentsil.

Sundelli Harri pilt

latsiga ni näüdas pilti umakiil-sest söögipalvõkõsõst.

UNESCO aamõtnik **Jaco Du Toit** saaf uma tervituse läbi õhu. Ütel, õt põliskiili aastakümme toimis ja tegusit tetäs.

Leisi Kuldar kõnõl Tarto 2024 kultuuripäälliina esindäjänä, õt lugõ „Miis, kiä tiidse hussisõnnu“ raamatut seto keeleh ja om jo ütesä lehekülge ar lugõnu.

Järvellil Rein, kiä om parhilla' Seto Kongressi Vanõmbidõ Kogo päävanõmb, om ka põliskiili aastakümme 2022–2032 Eesti osa juht, üteli, õt tüü käu nii kohalikuh, haridusministeeriumi ku rahvusvahelidsõh jaoh.

Kiä piasi' tegemä Eestih põliskiili arõngukava?

Euroopa Nõukogo märke edimäst vuuri ar', õt Eesti riik piasi' jakkama praktilidsõ ligipäsetä-vüsega õigustolõ. Eesti Keelenõvvukogo ettepanõki' 15. mail 2023 Verskah peet kuuholõkil oll' julgõmba' ku varahamba. Otsitas Lõuna-Eesti keelile õiguslikku staatust. Soovitadas rahvastiguregistrh võimalust hinnäst kirja panda' ku seto vai võrokõnõ. Soovitadas tugõda' keeleoppajit ja arõnda' digivärki. Soovitadas kokko panda' riiklik tegevuskava.

Pargi Indrek (pildil) om peri Tartomaalt, a no' eläs Võroh ja oppas ummilõ latsilõ võro kiilt. Inne oll' tä pikki aastit ameeriga indiaanlaisi kiili pästjä. Tuud tüüd tä tege no'ki aig-aolt.

Timä jutt oll' õtsõnõ. Näutes rahvaloendusõl saad andmit keelemõistjido arvu suhtõpida tä liialdusõs. Näüdati jo inämb umma miilsust ku tegelikku keelemõistmist.

Lõunaesthi keele' omma' ohuh. Kaosõ' keelest erändi', grammatika lätt loovkas, hääldüs lihtsustus. Võro ja seto keelih om jo pia poolõ inämb häälikit, kõigil kaashelüdel om peenendet muud ka olõmah. A lukõ' nuid inämb tekstih õi mõistõta' kõrdapiteh.

Olukõrd om hull – Võromaal kõnõli ummi latsiga võro kiilt 17 pereht (25 last) ja setokiil-set pereht, kiä latsõga õnnõ seto kiilt pruuk, olõki-i tiidä'.

30–40 aasta peräst jää-äi inämb keelekõnõlõjit perrä.

Kas naid kiili saa herätä' ja kuis? Opikit ja grammatikat koolilatsilõ olõ-õi toimivut. Tulõ tetä'. Arvudiprogrammi ei pästä', koolõh ja latsiaiduh tulõ kõnõlda' inämb.

Keelepesädest, mia' tetti Võromaal 10 aastat tagasi, oll' edukas õnnõ Haani uma. Sõmõmpalo oll' ka kol' aastat viis päivä nädälih, a vallavaltsus lõpõl ar'.

Koolidõh viil 90ndil noorõ' umavaihol kõnõli', peräst tuud inämb õi kõnõlda' umavaihol.

Liinah kasuvil latsil olõ-õi keskkunda, kogokunda, kiilt saa-ai selges nii. Iirlasõ' masva' palka, ku elät umal territooriumil ja kõnõlõt perreh ja latsiga umma kiilt.

Indrek kõnõl Võroh võrokiilsele rühmä uma latsõ pandmõsõst. Algusõh oll' riideti lõunani võro kiil rühmä, no' peräst päälekaumist terve riide, a tuuga saa-ai viil kiil selges.

Indrek soovit' materiaalsõlt keelekõnõlõjit tugõda' ja üteli, õt täl keele püsümistõ usku olõ-õi, a lootust om.

Browni Kara (pildil) om Lõuna-Caroliina ülikooli mant ja urnu Võromaa keelepesäde programmi. Niisamatõ om tä urnu muial ilmah muu keele ala käkit põliskiili päävavalgõlõ tuumist. Muuhulgh koolitadas nuuri oppajit, selle õt vana' olõ-õi harinu' õga mõista-ai põliskiili opada'.

Käkit kiil teküs, ku tuu kõnõlõjit halvustadas vai naardas, ar keeldäs kõnõlõminõ kogoni. Keele päävavalgõlõ tagasi avtaminõ algas mõistjido ülesotsmisõst ja julgustamisõst. Koh om keelemõistja' kasvataja', oppaja', koolitüütäjä', sis nuid naada' julgustama. Vaia olnu' kogokunna

tukõ, vahtsõtmuudu nägemist, kursuisi oppajilõ ja latsõvanõmbilõ. Om proomit rändoppajit, kiä' käuva' mitmõh paigah oppamah.

Kuis muuta' suhtumist? Võtami tiidmisõs, õt kõik, kiä' latsilõ kiilt edesi anna-ai, omma' keele matja'. Kaemi peräst 15 aastast keelepessi kogõmust, mis tuust om saanu.

Kuuba Rainer, Võro Instituudi direktor ja Võrokõisi Kongressi Vanõmbidõ Kogo asõpäävanõmb kõnõl, õt 22. aprillil 2023 edimädsel Võrokõisi Kongressil kuulutiva' võrokõsõ' hindä põlisrahvas ja võro keele hindä põliskeeles. Setomaal tekk kongress tuu jo 20 aastat varahamba ar'. Tundus, õt asä' naksi' peräst kongressi liikma. Keelenõukogo tull' kokko ja toimõtas vahtsõ keelesäädüse man, koh põliskiili ka inämb tunnustadas. Nimetedäs küll piirkonnakiilis, põliskeelesõnna pelätäs minkõgiperäst.

Ilvese Kristi kitt' mulkidõ hindätiidmisõ kasvu, a kaibaš mulgi aolehe mahu vähändämise üle. Tegutsõsõ' mulgi keele ringi' suurilõ, kõrra kuuuh om perimõsoppust latsiaiduh. Andas vällä Tähekest ja tetäs multifilme. Oppajit olõ-õi nii pallõ, ku vaia lätt.

Mätäse Mare vai nigu tedä kutstas Kihnuh, Üiõ-Matu Mare kinni, õt 35 kooliopilast saava' kõik keele- ja kultuuri-ni pillioppust. Om huvi-haridus, loetas raamatit nii pallõ, ku näid om. Murõh om, õt talvõl eläs vähä rahvast saarõ pääl ni keerulinõ om väikoarvulist kogokunda hoita'.

Västriku Ergo-Hart om Kodavere keelekogokunna üts hoitjit. Kõnõlõjit om nii 30, üts kogoni nuur miis. Andas vällä koduluuraamatit umah keeleh, tetäs tiätret, aoleheh om uma nulgakõnõ olõmah. Käudas kokko keeleringi, peetäs laulutunnõ ja Zoomi keeletunnõ. Laulupito tahetas tetä' kodavere keeleh.

Velstrõmi Ene om Kuusalu rannakeele hoitja. Nä eläse' Juminda puulsaarõ pääl. 40 aastat tagasi oll' rannakiil, 15 aastat tagasi tundu, õt om kõik, a iistvõtja' otsusti' tõisildõ ja teivä' aabidsa, mängu', koomiksi'. Loksa koolih omma' uma keele tunni'. Peetäs lugu pühäpaigost ja tegeldäs latsi ni nuuriga.

Tammeougu Mari ettekandõ päälkiri oll' „Sent surmale võlga. Sõrve keel täna“. Tä alost umma ettekannõt tuuga, õt timä imä pidi nuurpõlvõh poodih jätmä võiupaki ostmalda, selle õt tä õs taha' naardmist õ-tähe üle. Tä kūssegi, õt kas mi õs pidäni' keele edasiandmisõl pallõma ka psühholoogõ appi, õt murda' kunagitsi solvumisi vai haigõtsaamisi uma keele peräst. 2009. aastal alostõt aabits sai valmis 2017. aasta joulus ja tuu oll' pidopäiv – kolmõ pääväga müüdi 500 aabitsat. Kümme-kund pühendünü' inemist tegevä' segäkuuri, ansamblit, ringe. Koolioppusõga kohapääll olõ-õi kittä', oppaja' õi haagi'.

Soosaarõ Sven-Erik Eesti Keele Instituudist kinni, õt nä tegevä' edesi piirkundlikkõ murdõsõnastikkõ.

Kiho Toomas esind' Eesti Keelenõukoko. Tuu om keelepoliitika küsimuisih nõvvu andva kogo valtsusõ man. Juht om parhilla' Tarto Ülikooli prohvektor Birute Klaas-Lang. Soo aasta maikuu istungil otsustõdi üle kaia' piirkondlikõ kiili saia ja tetä' vahtsõnõ eesti keele arõngukava. Vahtsõh arõngukavah omgi seeh ka punkt mi uma põliskiili kasutamisõ soodustamisõ kotsilõ. Inämb lubada' kasutamist avalikuh ruumi, või lisada' viil silte, kohanimmi. Tunnistada' võro ja seto kiil kiilinä. Lubati vahtsõ arõngukava luumisõ man üteh märkmä kutsu' Võro ja Seto Instituutõ.

Peräst kohviserbämist oll' viil arotamisõ jago, koh löüti, õt olukord väikeisi põliskiiliga olõ-õi kittä', a viriseminõ tulõ jättä' ja edesi kõnõlda' kõvõmbahe ku inne.

Miil ja kiil

SARVÕ ÕIÕ

Mia' om meelepääl, tuust mi kõnõlõ. Mäntseh keeleh mõtlõt, tuuh keeleh kirotat. Miil pand kiili pääle mõtlõmma.

Kodonõ kiil, mõnõh kotoh kododsõ' keele' – om mitu kiilt, minkõh umavaihol kõnõldas.

Kas mi saa kiili perändüest? Mäntsit kiili mi saa perändüest? Ku kotoh om kõnõld mitund kiilt, sis mäane kiil om imäkiil vai päämäne kiil vai kõik keele' omma' imäkeele?

Mäane kiil om Setomaa kiil? Muidogi' siih om mitu kiilt, siih kõnõldas mitmit kiili ja opatas mitund kiilt. Minkõ perrä om Setomaad tiit? Kuis no' Setomaad tiidäs? Kas tiidäs keele perrä? Vai tiidäs rõividõ perrä? Õgapäävatselt kaudas liinarõividõga'. Uma rahva rõivas om pidorõivas, om kõigi jaos lava-rõivas, tuu näütä-äi suurt inäp midägi', om üts illos rõivas.

Kuvvamuudu võisi' olla' mäntsegi' ao peräst? Kas tuu pääle tasos mõtõlda'? Kiä' piasi' vai võisi' tuu pääle mõtõlda' ja vaest olõs vaia murõhta'? Murõhta' om vaia sis, ku miaki' hääs, mia om tähtsä minkõgi' peräst, kinkõgi' jaos.

Mi kõik elä turismi, turistõ, külälisi kaumisõ aol. Mi eis' pluudsi Eestimaad piteh ja ka' kavvõbah, taha nätä' ja tiidä', kuis kohki' eletäs, midä tetäs ja ka' midä kõnõldas. Ja samah mi ooda, õt siä' Setomaalõ tuldas lähebält ja kavvõbalt. A turismiaig tähendäs tuud, õt ku mi taha kõigilõ külälisilõ miiltpiteh olla', sis mi piäs mõistma lähebidõ maiõ rahvidõ kiili. Tuu olõs päämäne. Uma maa ja vanavanõbidõ kiilt võisi' tuupe-räst mõista', õt kiil om samani turismiattraksioon nii ku' esinemisrõivagi'.

Nii ku om ült, õt kiil vii Kiiovahe, õt kiili piat mõistma, ku tahat vai piat kotost kavvõbahe tõistõ rahvahe minnä'. Kiil küüsü-üi süvvä'. Tävveste õigõ ja timmä olõ-õi ka' rassõ üteh vitä'.

Seto kiil om seto rahva kiil ja ka' seto laulu kiil. Ku tahat laulta', sis piat õks väiga' kõrdapiteh kiilt tiidmä, mõistma, õt laul ilosahe helisesi'. Lauluheli helõs korgõhe ja kavvõndõhe, jääs kavva helisemä ja joud nuidõgi' mano, kedä mi inäp nägevidõ siäh näe-ei. Teku-ui häpü kadonuisilõ. Avvustagõ' innitsit inõmisi, kiä' elli' inne meid ja omma' meele nõo' sõnaheli' jätnü'.

Sarvõ Õiõ.

Setomaa lehe kogo pilt

Seto rahvas Saamimaal

Mõttit ja arvusaamisi Saamimaal kaumisõlt

VALGU MEEL

Septembri viimädsel nädälil käve Setomaalt bussitäuis inemisi Saamimaal opmisreisil. Mi joudsõ nii Soomõ ku Norra saamõ mano, koh pääle põhäpõtru ilestämiso, poropitsa süümisõ ja virmalisi kaemisi saimi hulga tarkuisi, õt kuvvamuudu hoita' välläkuulmisohoh kiilt ja kultuuri. Angõ' andist, ku mul mõni tiidminõ jäi võlssi miilde vai ma essü, ku tii üte näüte päält kokkovõttõ kõõ Saamimaa kotsilõ. Viimäst tõtõ ma tiia-äi, a anna edesi nuid faktõ, mäntse' olli' mu jaos tähtsä' ja minkõst Setomaal võisi' oppi'.

SAAMIKEELINE LATSIAID. Soomõ riik and 1,4 miljonit eurot aastagah saamikeelitsilõ latsiaiarühmilõ. Keelepessi (100% saamikeeline latsiaid) kogõmus om Saamimaal jo 25 aastakka olnu'. Kõgõ mõovabas arvatas olõvat keele opmist, ku tuu nakas pääle sõimõrühmäst. Latsõ' opva' ar' eishindäst keele, mia and näil ildaba võimalusõ lihtsabtalt saia' keelekõnõlõjas. Edimäts' keelepesä latsõ' omma' jo joudnu' täiskasunu ikkä ja näist omma' saanu' saami keele kõnõlõja'. Väiga' tähtsä om, õt keele opminõ lääsi' edesi koolih. Mi sai kokko ka' noorõga', kiä oll kaunu' keelepesäh, a kuna koolih oll keeletunn vabahtlik, sis tä sääl kau-us, tuuperäst om timä saami keele mõistminõ kehvakene.

Keelepesä rühmä' omma' liitühmä', kohe võit latsõ tuvva' jo ütsä kuu vannusõlt. Keelepessih om ütel oppajal nelli last (päält kolmõaestagatsi latsi või olla' ütel oppajal säidse) ja rühmäh või kokko

olla' kooni' 10 last. Latsõ' kõnõlõsõ' umavaihol pareba meelega' soomõ keeleh, a om ka' saami kododsõ keelega' latsi. Latsõ' opva' latsiaiah jo väikost pääle eishindäst ar' saami keele kõnõlõmisõ helü, grammatika ja sõna'.

Saamikeelidse' oppaja' saava' 180 eurot kuuh inäbä palka ku soomõkeelidse' oppaja'. Väiga' hüä' saami keele kõnõlõja' saava' viil õga kuu 50 eurot mano. Keelepesä rühm kau mõnõ' kõrra' aastagah ka' rühmäst vällä kohalikku ello kogõmah, näütises kalla püüdmäh, võrka kudamah vai vanõbidõl inemisil küläh. Hüä' saami keele kõnõlõja' käävä' eis' ka' latsiaiah küläh.

SAAMIKEELINE KUUL. Meele näüdati kuuli, koh 90% oppamisõst om saamikeeline. Koolih om mitmidõ kiili klassõ – katõh erineväh saami keeleh ja soomõ keeleh. Ku viil 10 aastaga iist olli' saamikeelitsih klassõh õnnõ mõnõ' latsõ' ja päämäne jago latsi valõ soomõ keele, sis no' om tõistmuudu ja inäbä latsi om saamikeelitsih klassõh. Arvatas, õt kõgõ parebahe mõos, ku kooni' 6. klassini' opatas kõkkõ õnnõ saami keeleh. Kats tunni nädälil om veidõ'. Näil om kindla põhimõtõh, õt umakeeline haridus tohi-i olla' kvaliteedilt kehvep ku riiklik haridus. Tuu jaos om vaia väiga' hüvvi ja kõgõ vahtsõbit saami keele oppamisõ materjaalõ. Väiga' tähtsä om kavvu' aoga' üteh ja õt opmisõ jaos olõs kõgõ vahtsõba' oppamisõ metoodiga', vahendi' ja kõgõ pareba' viimädsõ ao tiidmisõ' mõosast opmisõst. Tähtsä om ka' tähele panda', õt minkõst noorõ' omma' huvtõt, ja kõütä' nuu' keele opmisõga'. Näütises

Saamimaal om hällüpõdra.

Valgu Meele pilt

Saamimaal.

Valgu Meele kogo pilt

koltasaami latsõ' räpe' tävvest süämest saami keeleh koroona-viirusõst ja maskiga' kaumisõst.

KUTSÕHARIDUSKESKUS. Inspiirivä oll nätä' Saami kutsõhariduskeskust, koh sai oppi', õt kuvvamuudu saami' eläse', midä tegevä', vannamuudu näpotüüd ja ka' põhäpõdra kasvatamist. Koolih om 150 opilast (omma' täiskasunu' ja põhikooli lõpõtanu'), a läbi ekraani kohki' 2000 opilast. Saami aamõdikoolih om saami keele intensiivkursus, koh saat saami keele selges üte aasta-nuu' keele opmisõga'. Näütises

kursusõl säidse tunni pääväh. Ja keeletunnõl lisas omma' viil keelejuhi' vai tädikese' küllist, kinkaga' saat hafõta' saami keeleh kõnõlõmist.

RAHA. Soomõ saami parlamendi rahaplaan om kohki' 9 miljonit eurot. Norrah eiski' 60 miljonit eurot, minkast kooni' 20 miljonit lätt administriimisõ pääle. Norra saamõ man tull tunnõh, õt liisnalt pallõ rahha lätt administriimisõ jaos ja betooni. Õnnõ rahaga' kiilt pästä-äi, vaia om tugõvit iistvidäjit, isoga' ja järest tegijit. Raha om muidogi' väiga' tähtsä

opmismaterjaalõ ja palgaraha jaos, a viil inäp om meil vaia keele kõnõlõji, kiä' õga päiv latsiga' umah keeleh kõnõlõsi' ja umma kultuuri hoiasi'. Kõnõlõminõ eis' massa-ai midägi'.

MIA OM MEIL PAREBAHE? Rahha om saamõl mitmit kõrdu inäbä ku meil, opmismaterjaali' avaldasõ' muljet ja kogõmusõ' keele hoitmisõl omma' olnu' pikkä aigu. A õks jäi mõnõl puul tunnõh, õt om asju, mia' meil om parebahe. Saamimaal oll päämäne rõhk keele oppamisõl, a kultuur ja kogokunna puul paistu olõvat nõrgõp ku meil siih. Mi saa umalt puult kõrdamineki poolõ päält vällä tuvva' vällähopmisõ rühmä, midä mi või nimetä' ka' kogokunnaga' oppamisrühmäs, koh pääle keele viias latsõ' õgapäävatselt Setomaa ello, inemisi ja luudust avastamma ja läbi vaba mängu kõõ tuu opmist. Ma olõ kindla, õt kultuuri, luudusõ ja kogokunnaelo kogõminõ toetas ja mõtõstas keele opmist.

MIA OM NÄIL PAREBAHE? Väiga' pallõ inäbä pühendedäs

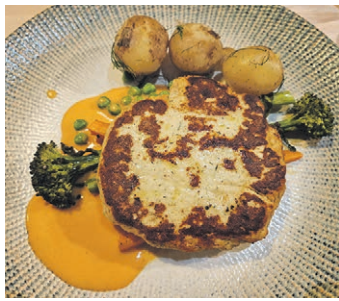
Saamimaal luudusõ hoitmisõlõ ja traditsioonilitsõ elo ellojäämisõlõ. Maa pruukminõ om üts tähtsäbit teemasit, minkõ iist saami parlament sais, õt olõs maad põhäpõtru kařatamisõ jaos ja turism tulõsi-i inemisõlõ sälgä.

MIDÄ MI' VÕISI' TETÄ? Saamõ kogõmus näütäs, õt 100% umah keeleh latsiaiarühmil om tukõv mõõ keele ellojäämisõlõ ja tulõski' alosta' jo sõimõiäst. Tuu om lihtsa ja väiga' mõosa asi, midä mi saasi' Setomaa ar' tetä', selle õt meil om olõmah viil umakeele kõnõlõji, sh oppaji. A tuuga' tulõ kipõlt alosta', selle õt jo 5–10 aastaga peräst om tüüiälitsi umakeele kõnõlõji jäänü' mitu kõrda veifõbast. Oppajidõ puudus om ka' Saamimaal suur probleem ja oppajidõ kooltamistõ om väiga' tähtsä investiiři'. Saamõl omma' olõmah korgharidusõ stipendiumi' saami keele oppajilõ. Kõgõpäält olõs meil vaia kaardista', õt ku hulga meil om oppaji, kiä' kõnõlõsõ' seto kiilt, ja mia' panõs näid ka' latsiga' koolih vai latsiaiah seto kiilt kõnõlõmma. Tulõs löüdä' riikligu' vai kohaligu' vahendi', õt massa' seto kiilt kõnõlõvalõ oppajalõ korgõbat palka, õt julgusta' oppaji seto keeleh kõnõlõmma, motiviiři' nuuri seto kiilt opma ja tuvva' umma kiilt mõistvit oppaji tagasi Setomaalõ.

Tuu kõõ jaos om vaia püsüvüst ja aigu. Nii ku saamõlgi' olõ-õs edimält saamikeelitsih klassõh pallõ latsi, a 10 aastagaga' kõik muutu. Mii' tohisi-i ar' hiitüdä', ku edimätsil aastagil latsõvanõba' veidõ mõtõlõsõ' katsildõ seto keele opmisõ kotsilõ.

Verska setokeelidseh vällähopmisõ rühmäkeseh om jo järekõrd, mia näütäs, õt latsõvanõba' omma' naanu' arvu saama. Olõ-õi vaia pelädä', astuh edesi. Mi anna kogokunnalõ aigu harinõmisõs. Parhilla' või olla' perämäne aig, õt kiilt perrätulõjilõ edesi anda'. Nii ku ütel setokeelitse rühmä oppaja Teervaldi Janika: „Ma soovi, õt seto kiil olõsi-i vanavanõbidõ kiil, a olõs tulõvigu kiil.“

Saami' söövä' tuud, midä luudus pakk

Havvõkotlet aidviläga'.

Seeneruug ja kala aidviläga'.

Pärnoja Ülle pildi'

Setomaa vedosniga' sõidi' Soomõ ja Norra saamõ mano mõttõga', õt saia' tiidä', kuvvamuudu nimä' oppasõ' umma kiilt, a tšauktõsõ saimi õks ka' nätä', kuis nä eläse' ja midä süvväs. Siih om õnnõ üte inemisõ arvaminõ ja või ka' olla', õt mõnõst teemast ma sai ummaamuudu arvu ja mõni tõõnõ hoops tõistmuudu.

Saamõ säädüs (sääne om olõmah nii Norrah ku Soomõh) and saamõlõ väiga' hüä' võimalusõ' saami kiili alalhoitmisõ jaos ja samah pidä tähtsäs saamõ elo-

stiili hoitmist. Saami kiili om mitmit ja tuuperäst jäi tunnõh, õt päämäne tähelepanu om kiili opmisõl. Meele kõnõldi, õt saami' pidävä' inäbä tähtsäbäs kogõmusõ päält opmist ku raamatidõ perrä opmist. Tuud mi eis' kül' saa-as kogõda', tuuperäst mõista-ai kintä' õga ümbre tougada'.

Uma maa ja juuri tundminõ om saamõl tukõv, umma maad väiga' hinnatas ja hoiõtas. Saami parlament ja ka' koltasaamõ kogokund anna-ai näütises lupa maavarru välläkaibmisõ jaos, hotelle ehtämisõs. Maad hoiõtas põhäpõtru jaos ja ka' uma luuduskeskkunna ja tunnõtusõ alalõhoitmisõs. Uma maa om näile kõgõ tähtsäp. A mi kuuli ka' tuud, õt riik kül' küüsis saamõ käest, õt midä nä arvasõ', a peräkõrra õks tege säänestmuudu, kuis eis' hüäs arvas. Nii õt lukshotell õks koltasaamõ maa pääle tulõ.

Õgapäävatselt rahvarõividõ ja rahvarõivaelemente kandmist mi näi reisi joosul uma jago pallõ, samah uma söõgi seletüs paistu olõvat väiga' lağa. Näütises ku söõgi seeh om põhäpõdra liha vai kotusõpäält püvvet kala, sis tuu süük jo ommõgi' näide jaos uma kohalik. Jäi tunnõh, õt uma' vana' retsepti', küdsämisõ ja alalhoitmisõ tiidmisi tiidligult alalõ hoiõta-ai õga opata-ai, tutvustõda-ai. Kõlbas ka' tuu, ku põhäpõdra liha om pitsa pääle pant (kahõs ma unõhti tuust pildi tetä'). Õks kotusõpäält saad söõgikraam. Tõõnõ

näüdeh – nii pallõ surbut kartõhasüüki olõ-õi ma sõõnuki' ku soo sõidu pääl. Arvada' või, õt tuugi' om vaest suumlaisilt üle võõdõt aiavili, olõ-õi saamõ hindä vana süük.

Saamõl olõ-õi kokkovõtvat organisatsiooni vai ühendüst uma söõgi õga näpotüü hoitmisõ ja edesiarõndamisõ jaos. Täks arvata-ai, õt tuud om vaia. Paistu, õt näil opatas elämisumuudu ja tuuga' üteh kauvat latsilõ keelepessih ja suurilõ kutsõkoolõh.

Traditsioonilitsõlt söövä' saami' kotoh tõistsagamaist süüki ku suumlasõ'. Saamõ jaos om ka' hain süük. Muidogi' põhäpõdra liha, mitmõ' kala', mafa' – kõik midä luudus and. Tuuperäst, õt saami' elli' talvitõl aol inäbä sisemaal ja suvõl vii veereh, sis nä sei' tuud, midä luudus pakk. Eis' nä aiavilju maaha tii-i. Näil om sääl tšauktõ kolm ka'. Nii olõki-i näil parhillaki' põllumajandust erälde majandusharona, aiavilja kasvasõ' õnnõ hindä jaos.

Huvtav fakt: koltasaami' võiva' kalla hindä jaos püüdä' nii pallõ, ku nä tahtva'. A müvvä' tohi-i.

Mõtsamarju korjamist om

parhilla' veidõ. Ütskõik koh mi käve, sis õgal puul paistu' vere-tävä' palõhka'. Mi näid panni suuhtõ ja sei, a nimä' eis' tii-is marõst vällägi'. Murahkit hinnatas inäbä. Samah siini jälki' kõřatas hoops põhäpõtru jaos.

Mi käve kaemah kutsõkuuli. Sääl koolih saat oppi' saami elostiiliga' kõüdet teemasit, sh rahvussüüke tegemist. Päämätsi erialadõ kõrval oll teenindüs, kokandus, põhäpõdrakasvatus. Päämätsi erialadõ kõrval sai võtta' ka' lühebit söõgitegemiskursusi. Edimätsel aastagal opiti kotusõpääl, edesi läbi veebi. Ma küüsse ka' meele kuuli tutvustanu' oppaja käest, õt ku hüä om timä meelest olukõrd saami rahvussüüke pakmisõga'. Timä arvatoõh rahvussüüke pakmisõga' om kõik kõrrah, selle õt põhäpõdra liha ja kala om jo olõmah.

Mõtõh Setomaalõ – ka' siih võisi' olla' koolih süsteemselt söõgivalmstamisõ kursusõ' latsilõ ja suurilõ. Õt piasi-i kirotamma ütskit projekte seto söõgi teema pääle. Söõgi teeminõ om eishindästmõista' mõistminõ ja om tähtsä tuud edesi anda'. Tuud saasi' tetä' näütises rahvaülikooli kujol.

PÄRNOJA ÜLLE

Seto mihklipäivä peeti suurõ tormi aigu

NASSARI ELVI

Õga sügüse peetäs Talnah Eesti Vabaõhumuuseumih seto mihklipäivä. Tuud peetäs 2015. aastast pääle muuseumi seto taloh, inne tuud aigu kõrraldõdi praasnik kõrdsi man ni palvus Kuie vanah koolimajah. Pääle tuud, ku seto Vanatalo ja vanausulisõ vindläse kalamehemaja valmist saiõ, om naat pidämä mano vil kah sügüsest laato, tuntu om tuu sibula- ja kalapäivä nime all. Laado pääle omma' oodõt Peipsiveere sibula- ja kalamüüjä', Setomaa talopidäjä' ja käsi-tiüülisõ. Muuseumgi kauplõs sääl uma aiakraamiga. Muuseumitüütäjä' eis' omma' kah mitmõh aamõtih – kiä näütäs käsitüüd, kiä tege koõtma tulnu' latsilõ igrussit, kiä toimõndas kõõgi poolõ pääl. Õga aasta tuud vinne vanausulistõ majja Varunini Pavel vanna trükmiskunsti näütämä. Puidsõ pressi alt tulõva' ilosa' pildi', lubooki'. Soovoori peeti seto mihklipäivä Talnah joba nelätoistkümmendät vuuri ja iistvidäjäst oll' leelopark Sõsarõ. Talna park kutsõ ka kavvõmbast setosit, a soo aasta oll' halvastõ tuu, õt Verskah peeti põltsidõ kiili konvõrõntsi ni mitmõgi' seto' jäti' tulõmalda'. Tuust om veiga kaõho, õt ka ülembsootska tulõ-õs, a tulõmalda jääe' tõõsõki' sootska'. Ainumas sootska, kiä tull', oll' Tormi Piret Talnast, kiä kõnõli alostusõst ja üteli' edesi ka ülembsootska tervtuse'. Jutuh kimmütedi, õt seto nädälil piäsi' õks seto' õgal puol kõnõlõmma seto keeleh. Lõpõtusõst ülti tenosõna' Sõsarõ pargi naistõlõ ja vedosnikalõ. Aifumma Piretilõ tulõmast ja kõnõlõmast. Tehnädä' taha ka esä Justinust, kiä pidi seto tarõ pühäsenulga ilosa palvusõ. Soovoori oll' hüä lauluhelüga kerigulaulu mõistja' Lennugi Ülle ja Lembit haigõst jäänü', a mi muuseumi seto juuriga miis Orasõ Villem laul' kimmähe ja tõõsõki' laulja' tull'i' aigupite perrä.

Pillimihi oll' mitmit

Tennädä' taha ka nuid lauluparkõ, kiä' oll'i' mihklipäiväle lubanu' tulla' ja muuseumi paiga pääle kah tulnu', nigu Põlvast Seto Seldsi naase' ja mehe', Tartost Ilolanga ja Kulakõistõ naase', Talnast Sor-

Tandsjit jagosi üle suurõ põrmandu.

Talvari Piitre pilt

rõseto' ja pillimängijidõ kambakõnõ Karmoškaassa'. Väiko esindüsega oll'i' tulnu' praasnigulõ ka Siidisõsarõ ja Leelokandja'. Aifumma leeloparkõ vedosnikalõ. Pääle Karmoškaassadõ oll' lõõdsapilli pääl mängijit mitmit, nii pillimihi ku -naisi: mi uma pillimiis Orgse Lauri, kiä om ka kimmäs kiigamängjä, noorõ' pillimehe'-naase' Jüriisõni Mairõlt, Tormi Ando Temmo ja Grünbergi Maria ja muidogi kõigilõ setodõlõ tiidä' veesselä olõkiga Karbi Valli. Ku õks kõik seto naase' pilli perrä kargama naksi', sis tull' liinarahvaski üteh perrä. Tõuhknagi' saiõ seto tandsust jala' lämmäst.

Pito peeti seto talo kivilaudah, kohe oll'i' pantu' söõgilavva' ja tooli'. Väläh oll' torm ja vihm, sis väläh moro pääl saaki-is praasnikku pitä'. Kõik oll'i' lauda all ni mõnigi seto üteli, õt soovoori oll' kuigi kodotsõmb olõminõ – kõik oll'i' kõrvu, uma' ni võõra'. Uhkõ oll' kaia', kuis seto mehe' uma lauluhelü torõhõhe vallalõ lasi' ja kokko laulma joosi' nii tõsura' ku vanõmba' herrä'. Kõva laulmisõ iistvidäjä oll' Jänesmäe Viktor. Õga naaseki' ala anna-as, ütsõõsõ ala laulõti nii leelolaulõ ku kirmaskilaulõ (salmõ). Mõni laul oll' ka Setomaalõ pühendet ja mõnigi muutu ikulidsõst.

Aifumma ka Hõrna Aarelõ, kiä kõrrald' rahvalõ ütidsõ bussi. Bussi tull'i' hummogu Koidula piiripunkist läbi saanu' Sippul

Siina üteh Hitrova Larissaga. Nii oll' ka Petsere-tagodsõ Setomaa esindüs Talnah olõmah. Mia vil parembat tahta'!

Sügüsene seto süük oll' oinaruug

Soogi voori pakuti mihklipäivä sakõt oinaruuga, minkõ Sõsarõ-park lask muuseumi kõrdsih valmis kiitä', mass kinni ka täämbtsest aost hüä kallist lännu lambaliha. Leelopargi naase' eis' teie' kotoh muidki seto süüke, mõni pand' kotoh kangõ seto paaba mehegi süüki tegemä – ubinit vai silkõ puhastamma. Lavva pääl oll'i' seto söõgi': sõir, kapstapiiragu', ubinakuuk, hapnõ' ugruitsa', peeñost tsagõt mõtsaseene' hapnõ koorõga, keeedü üa', hernevõidõ', silgusalat ni võiu-liud. Viimäst süüki veiga isota-as süvvä', a kiä sei, tuu külh kitt', õt om hüä maiguga kohopiim. Vanast, ku vatska vai peenembät leibä küdseti, võtt pere-miis õks koõtma minneh leeväpätši kangli ala, pernaane jälki võtt räti sisse kõüdet livva, koh pakso võiukõrraga katõt kohopiim.

Seto tarõh kõnõli ma vil kokko tulnu' huvilisilõ, kuis vanast Setomaal süüki valms-tõdi ja kuis tuud alalõ hoiõti. Määndsitki külmkappõ jo tuula-aiga olõ-õs, päämäne ollgi söõgi külmah keldrih vai aidah alalõ hoitminõ. Tuu jaost, õt süük kavvamba lavva pääle jakkusi',

oll' olulinõ suulaminõ, kuivata-minõ, suitsutamõ ja kaartõ all tuulõ käeh kuivataminõ (vinnutaminõ). Kurõmarju ja mustkit sai pütüh külmä vii see hoita'. Huvvi tunti suulamisõ vasta, õt kuis saadi keldokalla ja soolast kohopiimä, minkõst tetti külmä viiga siäteh häräpiimä. Kala', keldo' ja tindi' oll'i' mul üteh võet. Tull' välä, õt mõni tiiäki-is, õt keldokalla süvväs pääle leotamist ja kiitmist üteh kardohkidõga ja vil paremb saa, ku' sinnä' ka hämmätüs om pääle valms-tõt.

Meri mürisi ja puuladva' lahkõsi'

Ku rahvas lämmäh tarõh praasnikku pidi, oll' muuseumi mõtsah sääne torm, õt mitmõ' vana' ni noorõ' puu' murdu' maalõ. Meri mürisi ja tuul pesõ mitmõgi' palada' moro pääl pikäle. Päält katõkümne oll' laadokaupmiihi kirja pandnu', a muuseumi peräle joudsõ õnnõ kuus. Laado pääkõrraldaja Sooväli Einike üteli, õt kõik üü telehvõn tirtsahut', ku jal mõni laadolinõ sõna saat, õt naka-ai maruilmaga Talnahe tulõma. A seto miis pelgä-ai ilma ja nii oll' platsi pääl ka Auseri Aavo uma talokraamiga. Õga nuil vähästel kaupmiihil halvastõ lääki-is, hüä meelega ost liinarahvas ütete-tõist kodo üteh. Kiä suidsukalla tahtsõ, sis tuud joht olõ-õs, a keldokalla õks müüdi. Uma seenekonservi paankidõga oll' kauplõma tulnu' ka tuntu' aokiränik Aleksejevi Anton. Mõni küüsse timä käest pääle ostu ka autogrammi.

Veiga hüä oll' ütehkuuh kuläta', a kavvõmbast tulnuil oll' pikk kodotii iih. Hüä miil oll' perrä kullõldõh, õt kõik ütidsõ bussiga kavvõndõst tulnu' inemisõ' saiõ' Tartohe, Põlvahe ja Petserehe ilostõ kodo, mafa-kõsõ' umma majja. Sorrõseto' lauli' ja mänge' vil sis kah, ku inämbüs setosit oll' kodo lännu.

Aifumma kõigilõ tulõmast ja ütehkuuh olõmast! Illos ja veiga setolinõ praasnik oll' üle hulga ao. Teno kah tuu iist, õt kosti ütidsõ lavva pääle tuudi. Kõik lõppi ilosahe. Õnnõ muuseumiti' oll'i' täüs murdunu' puid ja ossõ. Tormi peräst tetä-äs järgmätsel pääväl, pühäpääväl, muuseumih üttegi värehtit vallalõ.

Säänest maruga seto mihklipäivä pidämist ma muuseumih umah iäh mälehtëgi-i.

Tulkõ' kokko, setokõsõ' – mi jalki' Mulgimaal

RAHASEPÄ RAINER

Mulgimaal aasta joosul jo' kolmandat kõrda. Minevä vuur saiva' seto' ja setomiilse' Mulgimaal kokko novembrih 2022, sis timahava keväjä ja no' 8. oktoobril. Lää-äs aastatki, ku setokõsõ' jalki' kokko saiva'.

Seto nädäli raamõh, soo oll' pühäpäävõtsel pääväl, ku Lumi Kalmer uma bussilõ vëntä andsõ ja soo kandi seto' (nii Miktämäelt, Rāpinäst ku Põlvast) pääle korās. Õt bussikõnõ ilosahe mulkõ mano jõvvasi', sis tuu jaost oll' Hõrna Aare hüä saisu – tä tsilgu' mi bussikõsõl saläärkapaagi veereni täüs. Ja nii mi sis sõidi...

Jo' tsuut inne kattõtõistkümmet ollimi mi Saarepeedi rahvamaja ussõ iih. Ku ma jala üle lävepaku sai, näi ja saa-as kuigi umma rõõmo kākki', selle õt ku pallo oll' inemisi kohalõ tulnu. Lavva' oll'i' ilosahe kaet ja hüä seto süük nii väiga tahtsõ, õt ma timmā maidsasi'. No ja illos tort kiräga „Seto nātāl“ õkva nii väiga tahtsõ, õt ma timä sisse uma sõrmõ tsuskasi', õt mekki'. A viil oll' varra. Viil tohi-is. Inemisi tull' õga minotiga mano ja nii lätsi' ka söõgilavvakõsõ' kotost tuudu kraamist luuka.

Kõrraldaja Malõh Heli võtsõ inemisi ussõ pääl ilosahe vasta. Kõik, kiä' tull'i', pandsõ' ka uma nime kirja. Saarepeedi rahvamaja kõgõ kõvõmb kamandir Mirka Ille tundsõ huvvi, kas kõik om olõmah ja asä' juuskva'. Ma sis ütli, õt kõik om illos. Ja ku ma märkse, õt mul väiko murõh õks om, õt olõsi' ütete sulõpääd vaia, ütete lehekest papõrd ja lavvakõst, kohe raamadü' panda', lää-äs ütete minotitki, ku kõik oll' säälsamah olõmah ku ilosah muinasjutuh. Ka lavva taadõ tuudi tulõ mano, õt kohalõ tulnu' kokkosaamisõst osa saasi'.

Alostusõst Seto hümn. Pääle tuud laulsõ meele Mulgimaa leelokuur Hõpõhelü. Om hüä tiidä', õt nimä' saiva' edimäst vuuri kokko veidõmb ku kats kuud tagasi – maafapäävä, 28. augustil. Süämele oll' illos kuulda', kuis nii Malõh Heli ku

timä sõsarõ Palmi Aili iistvõtmisõl luudu leelokuur laulsõ. Pillimehe' Helen ja Valdur Truija ni Rain Oper mänge' pilli ja Miktämäe tandsurühm Hõbõhall lei tandsu. Tandsu leivä' tõõsõki'. Tandsurühmä vedosnik Varjundi Piret opaš inemisi tandsma ja säänest ettevõtmist oll' silmile illos kaia'. Pääle tuud kõnõli Ene Uljanova seto rõivist ja sis oll' mu kõrd kõnõlda' kirāniku tüüst, õt kuis ma seto keeleh kirotamisõni joudsõ. Kõnõli kokkosaamisõl ja üttele edesigi, õt siih om suur osa mu imäl Rahasepä Maril ja mu raamatidõ toimõtajal Palmi Silvil. Ma eis' olõ puhta tõugu seto ja seto kiil olõ-õi mu jaost murro', a tä om samamuudu kiil ku õga tõõnõgi. Setokõisi om veidõ ja nii ma taha anda' kirotamisõga uma panusõ seto keele püsümäjäamisõst. Seto kiil om mu jaost ku tsillõ veli ja sõsar, kiä' tahtva' suurõst kasuda', arõnõda' ja nauti' ilmaillo nii ku mi kõik – uma rõõmsa süäme ja hüä meelega.

Oll' väiga illos olõminõ. Saimi Mulgimaal kokko jo' kolmas vuur ja kokkosaaminõ oll' ka kol' tunni pikk. Soovuur oll' meid jo' tsuutkõnõ inämbä ku minevä sügüse – kokkutulnuil oll' 98 inemist. Inemisõ' ja olõminõ lätsi' õkva nii süämehe, õt silmä' lätsi' vaihtõpäälä hām-mest. Meelekesse tekk viil pallo rõõmsambast tiidmine, õt nii mõnigi seto lõüdsõ olõmisõlt hindäle jalki vahtsõ sugulasõ. Võeh, ku kuku!

Õkva kõõst süämest üttele aifumma Mulgimaa vedosnikulõ Malõh Helile, kiä säält kandi seto' kokko om korānu. Ja kuis mu kuku imä Rahasepä Mari usksõ ja utsif Helit setokõisi asja ajama ja selef, õt kõik om võimalik. Aifumma kõigilõ, kiä' seto asja ajava' ja olõmis-tõst osa võtva'. Ja vaihtõpäälä ... Vaest õks peris pallo, ku ma setokõisi asä-aamisi, kuuhkāmisi kohkil näe, sis mullõ tundus, õt meid, setokõisi on kõrdadõh pallo inämbä, ku viimätsel rahvaloendusõl hinnäst kirja pand'. Ja jalki' lätsi' mu silmä' hām-mest ... Olkõ õks kuulda', kuis nii Malõh Heli ku

Obinitsa latsiaid pidä seto keele päivä Obinitsa raamadukogoh. Kauksi Ülle pilt

Raamadukogoh pidi seto keele tunni Obinitsa latsiaid

Lätsi üle tükü ao Obinitsa raamadukokko. Raamadü' oll'i' viiä' ja Ungarist oll' saadõt mullõ postiga raamat, koh ilmu jupp minu tõlkõst Sandor Janosi luulõtusõst. Letini ma kõrraga õs päseki', sai osa imelidest seto keele tunnist ja pidost.

Raamadukogo juhataja Lillmaa Tiina opaš seto keeli hinnäst tutvvas tegemä. Sis loeti tükükene raamatust ja kasvataja Lehesse Ester, kiä oll' seto rõivil, laul' latsiga väiku sõrm-

lisõ ehk seto kandlõ saatõl. Sis laulõti viil handaminegi laulu. Sai ka üteh laulda'. Ku mu latsõ' viil 10–15 aastat tagasi Obinitsa latsiaiah käve', sis opsi' kasvataja' Ester ja Kõivigu Kaie näile niisamatõ seto keeli laulõ ja näütemängõ.

Torõ oll' sattuda' osalisõs ja nätä' vahtsõt püsümäldä maailmaavastajidõ tsipasetodõ parvõkõist! Joudu kasvatajilõ! Teke' perrä vai maskõ' kinni!

KAUKSI ÜLLE

Mulgimaa setokõisi vedosnik Malõh Heli, kirätsura Rahasepä Rainer ja Põlva Seto Seltsi luuja Rahasepä Mari. Eräkögo pilt

